

tan Tuğrul'a mal gönderiyor. Tuğrul, Hazret-i Muhammed'in peygamberlik ile gönderildiği zamanda 20 yıllık bir saltanattan sonra ölüyor⁷⁵. Kendisine kardeşi Dukak (دوقاق)⁷⁶ halef oluyor. Dukak'ta yedi yıl hükümdarlıktan sonra ölüp yerine Dokuṛ Yavkuy (دوقور ياقوى)⁷⁷ geçiyor. Rivayetlerde bu hükümdarın adının uygurca olduğu söyleniyor. O 12 yıl saltanat sürmüştür.

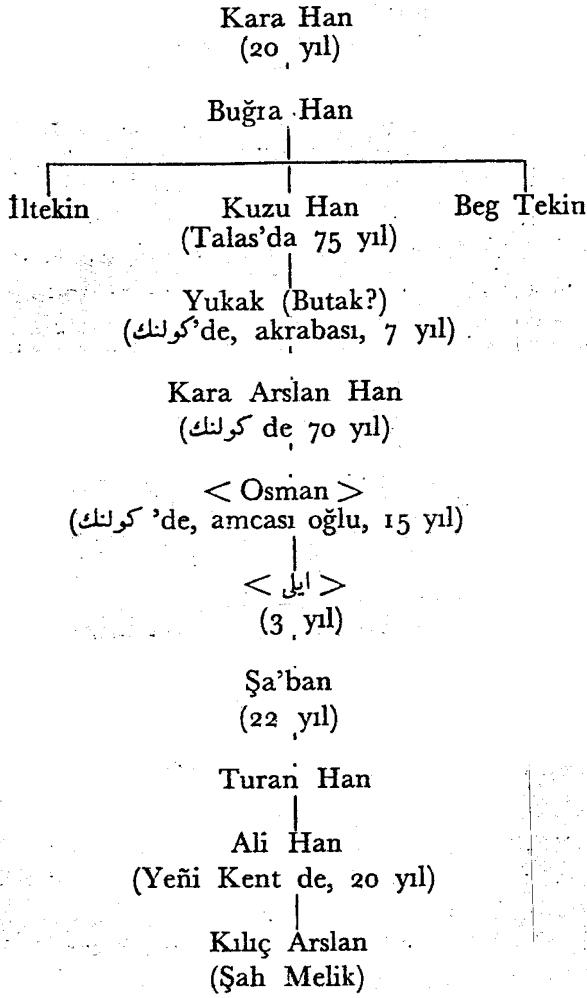
Görüldüğü üzere, bu heberlerde Selçuklular'ın bilhassa Şah Melik ile olan mücadeleleri anlatılmaktadır. Râviler, kendilerinden aşağı yukarı 250 yıl önce vukubulmuş önemli olayların Peygamber'in zuhuruna pek yakın bir zamanda cereyan ettiğini sanmışlar ve olayların cereyan tarzı üzerinde de, belki hayret edilecek derecede, yanlışlardır. Râviler 250 yıl önce vuku bulan olayları bile, görüldüğü üzere, gerçekten çok farklı, karışık ve karanlık bir şekilde hatırlamaktadırlar. Gerek bu durum, gerek Tuğrul Beg'in babasının Mikâil, dedesinin Selçuk olduğuna dair şüpheye hiçbir surette yer vermemiz mümkün olamayan tarihi bilgimiz karşısında, Tuğrul Beg'in babasının çadırcı, yoksul Toksurmuş, dedesinin de Kerekücü Hoca olduğuna dâir destanın ifadesi pek tabiidir ki, hiçbir önemi haiz olamaz ve ona ufacık bir değer dahi verilemez. Dukak ve oğlu Selçuk muhakkak ki el halkından, yani alelâde kimselerden olmayıp, beyler sınıfından idiler. Bunun için, Oğuz elinin aristokratik bir düzene sahip olduğunu bilmek elverir. Böyle bir düzeni henüz en belli başlı vasıfları ile muhafaza eden bir elde el halkından kimselerin yabguların en önemli memuriyeti olan sübaşılık mansıbına geçmeleri veyahut etraflarına büyük kitleleri toplayabilmeleri (esash deliller olmadıkça) kolayca kabul edilemez. Ancak, bey sınıfından şahısların başarılarıdır ki, el halkının onlara doğru akışına sebep olabiliyor.

⁷⁵ Yap. 390 b.

⁷⁶ Nushalarda yeri açık bırakılmıştır. Buraya Tukak adının yazılacağı *Câmi'üt te-vârih*'in Gazneliler bölümünden (Ateş yayını, s. 3) anlaşılıyor. *Şecere-i Terâkime* de (Rusya yayını, s. 63, T. D. K, yap. 45 b) ise Arslan deniliyor.

⁷⁷ Bizim nüshalarda yeri açık bırakılmıştır. Bu ad, diğerleri gibi, Gazneli hânedanının ataları arasında geçiyor (Ateş yayını, s. 3).

Kara Hanlar Soy Kütüğü

5— Bazı Türk Hânedanları ve Ailelerine Ait Rivayetler:

Sultan Tuğrul'un 3. halefinden sonra *Mâvera-un-nehr*'de "Sâman Yavku" denilen bir asilzâde hükümdarlığa getiriliyor ⁷⁸. Sâman Yavku'nun Sâmanlı ailesinin atası olduğu ve ona Sâman Huda denildiği de belirtiliyor. Görülüyor ki, râviler, kendi zamanlarında, kavmî bakımdan artık türkleşmiş olan *Mâverâunnehr*'de saltanat sürdükleri için Sâmanlı hânedanını da Türk sanmışlardır. Bu hânedanın Türk soyundan gelmemiş olduğu malûmdur.

Sâman Huda'dan sonra Ağum Yavku (اغم) ⁷⁹ hükümdar oluyor ve bunu da Köküm Yavkuy (كوكم ياقوي) takibediyor. Böylece Oğuz yab-

⁷⁸ Bunun da yeri boş bırakılmıştır. Gazneli hükümdarlarının ataları arasında zikrediliyor (Ateş yayını, s. 3).

⁷⁹ Yap. 390 b.

gularından birisine ait yeni bir rivayete geçiliyor. Köküm Yavku küçük yaşta hükümdar olmuşdu. Devlet işlerini emirler görüyorlardı. Ülkenin de düşmanı vardı. Bu düşman Kara Şit adlı bir hükümdardı. Kara Şit, bir gün ordusu ile saldırıp Köküm Yavku ordusunu bozguna uğrattı. Yağı, Köküm Yavku'nun evini yağmaladı ve beşikte olan kardeşini alıp götürdü. Yağının yağma ile meşgul olduğunu gören Köküm Yavku, eli toplayarak yağının arkasından gitti ve onu bozguna uğrattı. Yıllar geçti. Köküm Yavku'nun düşman tarafından götürülmüş olan kardeşi büyüyüp delikanlılık çağına geldi. Ona *سرنك* adı konulmuştu ve o düşman hükümdarının ordasında yani karargâhında çavuşluk ve kapıcılık yapıyordu. Köküm Yavku, kardeşinin isteği üzerine düşmana karşı yürüdü. Çetin bir savaştan sonra düşman yenildi ve Köküm Yavku'nun kardeşi tutsaklıktan kurtuldu. Köküm Yavku, yirmi yıl hükümdarlık ettikten sonra öldü. Kardeşi *سرنك* cesedi bir tabuta koyarak ağabeyisinin ölümünü ı yıl gizledi ve kendisi devlet işleri ile meşgul oldu. Bir yıl sonra beyler toplandılar ve ona: “*bir yıldanberi sen hükmediyorsun. Ağabeyin yaşıyor ise onu bize göster. O öldü ise bu, ne zamana kadar gizli tutulabilir? Tahta sen geç*” dediler. Beylerin bu sözlerinde samimî olduklarına inanan *سرنك*: “*ağabeyim öleli bir yıl oldu. Düşmanlarım çok olduğundan ölümünü gizlemiştim*” dedi; - hükümdarlık tahtına çıktı ve 10 yıl saltanat sürdü. Ondan sonra Sebüktekin hükümdar oldu ve onu oğlu Mahmud takip etti ki, *Kayı* boyundan ve “Köküm Yavkuy” soyundandı⁸⁰. Mahmud, *Hindistan*'da bazı yerleri aldı. Mahmud ölünce, oğlu Mes'ud yerine geçti. O kıslamak için *Cürcan* ve *Mâzendıran*'a geldi. Bu esnada *Kınık* boyundan ve Selçuk uruğundan (ailesinden) Tuğrul Sultan, Çağır Beg ve Dâvut⁸¹ *Merv*, *Belh* ve *Herat*'ı almışlardı. Sultan onlardan vergi istedi ise de vermediler ve: “*biz malı kendi adamlarımıza verimiz, zira biz dahi pâdişah soyundayız*” dediler⁸². Çağır Beg ve Dâvud kineş yaparak Gazneliler'in baş kentini almayı kararlaştırdılar. Mes'ud bunu duyunca, 30 bin atlı ile onları *Merv*'de kuşattı. Bunun üzerine *Kınık* Selçuk'un oğulları Mes'ud'a elçiler göndererek, sabahleyin boyunlarına kefen dolaylı vergileri de yanlarında olarak katına geleceklerini bildirdiler. O gün Mes'ud'a armağanlar ve yiyecek (turgu ve tağar) gönderdiler. Fakat bir taraftan da elçiler ve casuslar vasıtasıyla Gazne hükümdarının bulunduğu yeri öğrendiler. O gece *Merv* câmiinde duada: *يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْاَرْضِ* âyeti okundu⁸³. Dâvud bunun anlamını sorub öğrenince bu âyeti hayırlı fal saydı; sonra: *تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ*

⁸⁰ Bizim nüshada yeri boştur. Gazneliler'in soy kütüğüne bk. (s. 3).

⁸¹ Aynen böyle. Davud'un, Çağır Beg'in Müslüman adı olduğu malumdur.

⁸² Yap. 390b. Ebûl-Ferrec'in sözlerine göre (Tarih, türkçe tercüme Ömer Rıza Doğrul, T. T. K., Ankara, 1945, s. 299), Tuğrul Beg, Halife el-Kaim biemrillah'a yazdığı bir mektubda: “*ben hür insanların evlâdıyım ve Hunların kiral hânedanına mensubum*” demişti.

⁸³ Sad sûresi, 25. âyet.

“بِيدَكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” âyeti⁸⁴ okundu; onun da anlamını öğrendi ve hayırlı fal addetti; cür’et ve cesareti arttı; geceleyin kardeşi Çağır Beg ile⁸⁵ Mes’ud’a baskın yaptı. Askerler Mes’ud’u yakalayıp Dâvud’a getirdiler.⁸⁶

Görülüyor ki, burada Gazneli hânedanı, Köküm Yavku ad ve unvanlı Oğuz hükümdarına bağlanmıştır. Sâ mân Huda’dan sonra gelen Ağım Yavku ve ahvalinden bahsedilen Köküm Yavku, son Oğuz yabgularından olabilecekleri gibi, Köküm Yavku’ya ait haberin de bir gerçek esası olduğuna ihtimal verilebilir. Fakat onun düşmanı olan Kara Şit kimdir? Bu, belki de, Oğuzlar’ın kuzey komşuları Kıpçaklar’ın başbuğlarından birisi idi. Köküm Yavku ile ilgili rivayet, daha önce söylendiği gibi, Oğuznâme’deki diğer bazı kısımların yazılmasında da kullanılmıştır. Söyle ki, Oğuz Han’a, cihangirlik faaliyetleri esnasında düşman bazı hükümdarlar bulmak için, Köküm Yavku’nun bu düşmanının adından da faydalanılmış ve Kara Şit adı, orada, Oğuz Han’ın çarpıştığı Başkurt hükümdarı olarak gösterilmiştir. Diğeri ise, Kara Alp (Kara Han) ile Oğuz yabgusu Ula Demür Yavku arasında bir kardeşlik kurulmuş ve Kara Alp’in beşikte iken düşmanı tarafından götürüldüğü, büyüdüktan sonra geri döndüğü söylenmiştir ki, her ikisine de bu rivayetin esas olduğu açıkça anlaşıyor.

Köküm Yavku’ya ait rivayet gerçek bir hâtıra olacaktır. Lâkin Sebük Tekin’in bu yabgu’nun soyundan olması doğru olamaz. Burada ya kasdî bir uydurma vardır yahut da râvî bunu böyle sanmıştır.

Bir defa rivayetlere, yukarıdan beri yaptığımız tenkidler ile, bu gibi hususlarda güvenilemeyeceği açıkça anlaşılmış bulunuyor. Biraz önce türk-lüğü asla kabul edilemeyecek olan Sâ mânîliler’in bile Türk gösterildiği söylenmişti. Diğer taraftan tarihî bilgimiz bu hususu pek doğrulayacak mahiyette değildir.

Bilindiği gibi Sebük Tekin bir Türk kölesi idi⁸⁷. Oğuzlar’ın o zamanlar, *tekin* kelimesini gerek ad, gerek ünvan olarak kullandıklarına dair bol misaller olmadığı gibi, *Sebük* kelimesini de onlar herhalde sevük olarak telâffuz etmiş olsalar gerektir. Sonra, Sebük Tekin’in babasının Kara Beckem adını taşıdığı söyleniyor ki⁸⁸ Kâşgarlı⁸⁹, Oğuzlar’ın buna

⁸⁴ *Âl İmran* sûresi, 25. âyet. Eski müellifler tarafından bu âyet çok zikredilir. İbn ul Esir’e göre (Kahire, 1301, IX, s. 198-199) Tuğrul Beg, kendilerine bir tehdid mektubu gönderen, Sultan Mes’ud’a cevap olarak imamına bu âyeti yazmasını emir buyurmuştu (keza *Ahbar-ud devlet-is Selçukiyye*, M. İkbâl yayını, Lahor, 1933, s. 5).

⁸⁵ Aynen böyle.

⁸⁶ Yap. 391 a.

⁸⁷ Ebûl Fazl-i Beyhakî, *Tarih*, Gani ve Feyyaz yay., Tahran, 1324, s. 202; Cüzcanî, *Tabâkat-i Nâsirî*, Abdulhayy Habibî yay., Kâbil, 1355, s. 267; Barthold, *Türkestan*, (GMNS), 1928, s. 261.

⁸⁸ Cüzcanî, gösterilen yer.

⁸⁹ Beckem: “Savaş günlerinde yiğitlerin belge olmak üzere takındıkları ipek parçası, yahut dağ sığırı kuyruğu. Oğuzlar buna *perçem* derler” (Kilisli Rifat, I, s. 401; Besim Atalay,

(yani beçkeme) *perçem* dediklerini açıklıyor. Cüzcanî'nin Sebük Tekin'in atalarına dair verdiği adlar arasında قراينان adı geçiyor ki,⁹⁰ bu kelimenin doğrusu قراينما (*Kara Yağma*) yahut da قراينان (*Kara Yağan*) olmalıdır. Eğer kelime birinci şekilde idi ise, bu ad, Sebük Tekin'in *Kara Yağma* da denilen *Yağma* elinden⁹¹ olduğunu gösterebilir⁹².

Rivayetlerde görüldüğü üzere -tabii doğru olmayarak- Dâvud ile Çakır (Çağrı) Beg, ayrı ayrı şahıslar sanılmış ve Mes'ud'un da onlar tarafından tutsak alındığı söylenmiştir.

Selçuk'un Türk Hükümdarlarının çadircısı, Kereküçü Hoca oğlu Toksurmuş'un oğlu olduğu yeniden kaydedildikten sonra, Harizmşah Sultan Muhammed'in en eski atası, Selçuklular'ın hizmetkârlarından *Garcistanlı* Anuştekin'in de *Oğuz* elinden ve *Begdili* boyundan olduğu söyleniyor ki, bu da bize göre esassızdır. Tarihî bilgimize göre, Anuştekin, *Garcistanlı* bir Türk kölesi olup, Melik Şah'ın *taştdârı* yani *İbrikçi başısı* idi⁹³ ve onun Oğuz olduğuna dair kaynaklarda en küçük bir işaret yoktur⁹⁴.

Destanda, *Oğuz* hükümdarlarının *Kayı*, *Yazır*, *Eymür*, *Avşar* ve *Begdili* olmak üzere beş boydan çıktıkları söylendikten sonra⁹⁵ *Salgurlu Fars Atabeylerinin* menşesine geçiliyor ve bu hususta şunlar yazılıyor⁹⁶: "Şah Melik'in bozguna uğraması üzerine, bütün beyler (yani Şah Melik tarafından olan beyler) Kayı Korkut'un nökeri ve Şah Melik'in beglerinden *Salur Diklinin* (سالوردیکل) başına toplandı. Dikli (belki de دیکل Dinli) kendi elinden olan 10 bin atlı ile geçerek Horasan'a geldi. Buradan yılarca *Kühistan*, *Tâbes* ve *İsfahan* taraflarına akınlar yaptı. Neticede Selçuklular ülkeyi (yani İran'ı) fethetmiş olduklarından onlara katıldı ve uzun zaman hizmetlerinde bulundu. Sonra oğulları *Fars'a* doğru gittiler -

I, s. 483). Gerçekten, XII. yüzyılda *Hemedan* bölgesindeki *Oğuz-Yiva* boyunun beylerinden birisi de *perçem* adını taşıyordu (F. Sümer, *Oğuz Yiva boyuna dair*, *Türkiyat Mecmuası*, IX., s. 156).

⁹⁰ s. 267.

⁹¹ Kâşgarlı, *Kilisli Rifat*, III, s. 25, Besim Atalay, III, s. 34.

⁹² Kelimenin aslında kara yağan olması da belki muhtemeldir. *yağan* bilindiği üzere filin türkçe adıdır.

⁹³ İbrahim Kafesoğlu, *Harizmşahlar tarihi*, T. T. K. Ankara 1956, s. 37. Bu hânedanın soyu üzerinde müellifin mütalâaları için, s. 38 ve devamı.

⁹⁴ *İslâm* devletlerinin hizmetinde bulunan *Türk* kölelerinin kavmî menşeleri üzerinde esaslı bir bilgimiz yoktur. Bununla beraber bunlar arasında, *Oğuz* eline mensup olanların fazla olmadığını söylemek belki mümkündür. Mısır Türk-Memlûk sultanlarının ilki olan Ay Beg, *Türkmanî* nisbesini taşıyordu. Bu nisbe eski ve yeni bir çok müelliflere Ay Beg'in kavmî menşesi itibarı ile *Türkmen* olduğu fikrini vermişti. Fakat Memlûk müverrihlerinin tasrih ettiklerine göre (meselâ Makrizî, *Kitabus-sulûk*, Mustafa Ziyade yay., Kahire, 1934, I, s. 368); Ay Beg'e bu nisbe, ilk efendisi *Türkmen* Resûl oğullarından birisi olduğu için verilmişti. Ay Beg, *Türk* idi (gösterilen yer) ve pek muhtemel olarak arkadaşlarından çoğu gibi bir *Kıpçak*.

⁹⁵ 12 numaralı haşiyeye bk.

⁹⁶ Yap. 391 a.

ve bu bölgeyi ellerine geçirdiler. *Salgurlular* da denilen *Fars Atabeyleri* onun soyundandır.”

Fars Atabeyleri'nin dip dedeleri Mevdûd'un, Selçuklu emirlerinin çoğu gibi, köle değil bir *Salur* boybeyisi olduğu kesin olarak anlaşıyor⁹⁷. Fakat, *Oğuznâme*'nin artık iyice anlaşıldığını sandığımız hüviyetinden tabii buradaki Dikli'yi *Salgurlular*'ın en eski atası olarak kabul etmekte şüphe etmemiz gerekiyor. Üstelik bu Dikli (دیکلی) kelimesi, üçüncü *Salgur* beyinin دکل (دکله, دکل) adı ile bir benzerlik göstermektedir.

Destan'da bundan sonra elimizdeki bütün nüshalarda ad yeri açık bırakılmış bir emirin 1000 atlı ile Ceyhun'un orta kıyısında yurt tuttuğu, Kutlug Beg, Kazan Beg ve Karaman Beg'in onun uğulları olduğu ve bu zamanda da bu beyin torunları bulunduğu yazılıyor⁹⁸.

“Karaman, Eşref ve ilh...” gibi, *Rum Türkmenleri*'nin, Sultan Selçuklu Tuğrul'un Rum'a gittiğinde buyruğunda olan 20 bin atlıdan türedikleri, Sultan Tuğrul'un geri döndüğü ve orada yerleşen 20 bin atlının başında *Kımlık*'dan Arslan Sultan'ın bulunduğu söyleniyor⁹⁹.

Oğuznâme, *Yazırlar*'a ait şu haber ile sona ermektedir: “*Oğuzlar*'ın dağılışı ve Şah Melik'in bozgunluğu esnasında *Yazır*'dan bir bey ve Ali Han oğulları¹⁰⁰ *Yazır* yöresine gittiler ve *Hisar Tağ* (Dağ) da yurt tuttular. Onların oğulları ve soyu el'an oradadır.”

Yazırlar'ın *Horasan*'da kendi adları ile anılan yurtları ve şehirlerinin *Nesa* şehrinin batısında olduğu anlaşıyor. Cuveynî'de *Yazır*, daima *Nesa* ile beraber zikrediliyor¹⁰¹. *Yazır*, XIV. yüzyılın ortalarında orta derecede bir şehir idi¹⁰². *Hisar Tağ*'a gelince bunun da adı, *Hisar Tak-ı Yazır*, yahut sadece *Hisar Tak* olarak geçmektedir¹⁰³.

Yazırlar'ın bu yurtlarında yerleşmeleri, Sultan Sancar'ı yenen *Oğuzların Horasan*'ın bir kısmını istilâları altına almaları ile ilgili olmalıdır. Çünkü, Selçuklu devrine ait kaynaklarda yer adı olarak ne *Yazır* ne de *Hisar Dağı* geçiyor. Bu *Yazırlar*'a XVII. yüzyılda *Kara Daşlı* deniliyordu.¹⁰⁴

⁹⁷ “*Irak Selçukluları devrinde İran'da Türkmenler*” başlıklı yayımlayacağımız bir yazıda bu hususta tafsilâtli bilgi verilmiştir.

⁹⁸ Yap. 391 a.

⁹⁹ Yap. 391 a.

¹⁰⁰ 1653 nr. 11 nüshada Ali Han'ın oğulları olarak iki kelime var ise de okunamamıştır :

همچنین بوقت تفرق اغوز و پراکندهی شاه ملك امیری از استخوان یازر و پسران علیخان ماسو و سحاب بطرف یازر رفتند و مقام و یورت بحصار طاق بینداختند و آنجا ساکن و متوطن شدند و هنوز اولاد و اعقاب ایشان در آن دیار موجود اند و الله اعلم بالصواب (yap 391 a).

¹⁰¹ Cuveynî, *Tarih-i cihanguşâ*, GMS, Leyden, 1912-1916, I, s. 118, 132, II, s. 219.

¹⁰² *Nuzhet ul-kulûb*, G. le Srang, GMS, Leyden, 1915, s. 159.

¹⁰³ Cuveynî, aynı eser, I, s. 120, 122. Bu eserde *Tak* yerine *Yak* yazılmış olup, nâşir M. Kazvinî sonra bu yanlışlığın farkına varmıştır (*Yâddâstha-yî Kazvinî*, Tahran, 1334, II, s. 26).

¹⁰⁴ *Yazırlar* üzerinde, F Sümer, *Bozoklu Oğuz boylarına dair*, Dil ve Tarih-Coğrafya dergisi, XI, s. 68-70.

Oğuznâme'nin muhtevasına dâir yapılmış olan şu tanıtma ve bunun üzerindeki tahlil ve tenkidlerimiz bu eserin tarihî bir kaynak olarak kullanılmasında hemen hiç bir fayda sağlanamayacağını göstermiştir sanırız. Buna karşılık ondan başka hususlarda bazı şeyler öğrenilebiliyor. Mesela, *Oğuzlar*'ın eski çağlarda adını aldıkları ve kendilerini onun oğulları sandıkları, teşkilâtçı ve fâtih büyük bir hükümdarları olduğuna inandıkları anlaşılmış olduğu gibi, *Oğuz* boyları ile ilgili bazı haberler de elde edilebiliyor. *Oğuz* yabgularına ait hâuralar, türlü bakımlardan haklı tenkidlere rağmen, tarihî bilgimizin olmamasından ötürü, her halde, büsbütün ilginizin dışında kalmamalıdır.

Bu *Oğuznâme*'nin yazılmasına sebep olan âmil; üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Gerçekten böyle bir eserin yazdırılması şüphesiz ki en çok Selçuklu hânedanından beklenebilirdi. Fakat onların bu mahiyette bir eser yazdırdıklarını bilmiyoruz. Bu *Oğuznâme* ise İran Moğol Hanları tarafından yazdırılmış büyük tarihin içinde bulunmaktadır. Bilindiği gibi, *Moğollar Türk ve İslâm* ülkelerine geldikten bir müddet sonra, *Müslümanlar*'ın kendilerini *Türk* saymaları üzerine bu adı benimsediler. Esasen her yerde *türk* çoğunluğu içinde kalmışlar, sür'atle türkleşmeğe başlamışlardı. Bunun neticesinde onlar *Türklük* şuurunun temsilcileri oldular ki, bunun en güzel delilini bize *Câmi'ut-tevârih* vermektedir. Bu eserde, *Moğollar*'ın yanında *Türk* ellerine de önemle yer verilmiş ve *Türkmenler*'in ensabı *Câmi'ut-tevârih*'in I. cildinin başında -*Moğollar*'ın ensabından da önce- yazılmıştır. Gerek bu ensab bölümünde, gerek bu eserde, sadece *Oğuz* veya *Türkmenler*'in ensab ve destanî tarihlerinden bahsedilmiş, öteki *Türk* ellerinin ise hemen yalnız adları zikrolunup ne ensab ne de tarihleri yazılmıştır¹⁰⁵. Bu husus, tabiatıyla, *Türkmenler*'in eserin yazıldığı devirde, *Moğollar* katında önemli bir siyasî mevkie sahip olmalarından ileri gelmiyor. Çünkü, ortada böyle bir vâkıa yoktur. Aksine *Türkmenler*'in umumiyetle her yerde *Moğollar*'a karşı koydukları görülüyor. Hattâ bu yüzden, *Türkiye*'deki *Türkmenler*, *Moğollar*'ın şiddetli takiplerine maruz kalmışlardır. *Türkmenler*'in ensab ve destanî tarihlerine *Moğol* resmî tarihi olan *Câmi'ut-tevârih*'de ehemmiyetle yer verilmesi, tabii eserin yazıldığı sırada onların kavmî varlıklarını kuvvetle muhafaza etmeleri ve mâzilerinin de zengin olmasından ileri gelmektedir.

Câmi'ut-tevârih'deki *Türkmenler*'in ensab ve destanî tarihlerine ait bahisler *Türk* müellifleri ile *Türkiye* ve *İran*'daki *Türkmen* hânedanları katında büyük bir ilgi görmüştür. Bunlar *Türkmen* hânedanlarının atalarına ait bilgiler için âdeta baş kaynak mesabesinde tutulmuştur. XV. yüzyılda *Türk* hükümdarı II. Murad'ın sarayında atalara yani *Oğuz* eline ait hâtırların canlandırıldığı esnada *Câmi'ut-tevârih*'deki *Oğuz* ensabına ait olan

¹⁰⁵ Yalnız *Moğol* ensabı arasında *Uygurlar*'ın tarihinden de kısaca bahsedilmiş (Berezin, s. 158-164) ve "bunların kitaplarında görüldüğü gibi kısaca ve halleri (yani tarihleri) mufassal olduğundan" sözleri ile *Uygurlar*'ın tarihlerinin ayrıca yazılıp bu esere zeyledildiği söylenmiş ise de (Berezin yay., s. 160, 163), ne yazık ki pek değerli bilgileri muhteva olması beklenen bu *Uygur tarihi*, *Câmi'ut-tevârih* cildlerinde görülememiştir.

bahis de Yazıcıoğlu tarafından türkçeye çevrilmiştir¹⁰⁶. Sonraki Osmanlı müelliflerinin *Oğuzlar* üzerindeki bilgileri en fazla bu çevirmeye dayanmaktadır. Fakat, Yazıcıoğlu bizim *Oğuznâme*'yi çevirmemiş olduğu gibi, ondan her hangi bir şekilde de bahsetmiyor. Bu müellifin Dede Korkut'u Korkut Ata olarak zikretmesi ve Korkut Ata'nın Peygamber zamanında zuhur ettiğini söylemesi¹⁰⁷, onun bu *Oğuznâme*yi görmüş olduğunu tahmin ettiriyorsa da bu hususda kesin bir hükümde bulunmak mümkün olmuyor. Yalnız Yazıcıoğlu *Uygur* yazısı ile yazılmış bir *Oğuznâme*'den bahsediyor ki¹⁰⁸, kaynağı olan Cami'ut-tevârih de böyle bir ifade yoktur. Bu *uygurca Oğuznâme*'nin mahiyeti nedir? Acaba bu *uygurca Oğuznâme*, *Oğuz Kağan destanı* adıyla yayınlanan eser mi dir yoksa, bizim *farsça Oğuznâme*'nin *uygurcası* mıdır? Bu hususlarda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Yazıcıoğlu ile çağdaş ve onun gibi II. Murad'ın hizmetinde bulunmuş olan Şükrullah da elçilik ile gittiği Kara koyunlu hükümdarı Cihanşah'ın sarayında *Uygur* yazısı ile yazılmış bir *Oğuz tarihi* görmüştü¹⁰⁹. Bu eser, şüphesiz Yazıcıoğlu'nun zikrettiği *uygurca Oğuznâmeden* başkası değildir.

Bundan 23 yıl önce rahmetli Hüseyin Namık Bey tarafından manzum bir *Oğuz Destanı* yayınlanmıştı¹¹⁰. Bu destan baştan ve sondan eksiktir. Dili *Çağatay türkçesidir*. Burada Kara Han'dan başlanarak Oğuz'un onunla savaşmasına kadar olan hayatı anlatıldıktan sonra, fetihlerinden bir kaç mısra ile bahsedilmiştir. Eksiklik bu mısralardan sonra başlamaktadır. Bu manzum *Oğuz destanı*'nin mahiyeti üzerinde fazla bir şey söylemek mümkün olmuyor ise de, bunun Reşidüddin'deki, ensab kısmının tercümesi olduğunu sanıyoruz¹¹¹.

Eski müelliflerin, *farsça Oğuznâme*'den pek az faydalandıkları görülüyor. Bu husus, onlardan hiç olmaz ise bir çoklarının bu eseri elde edememiş olmaları ile de ilgili olsa gerektir.

¹⁰⁶ *Tarih-i âl-i Selçuk*, Topkapu sarayı, Revan ktp., numara 1390, s. 7-32.

¹⁰⁷ s. 24.

¹⁰⁸ "El kıssa bunların nesebleri, rivayetin hakimleri ve muteber nâkilleri rivayetinden ki *Uygur* hattıyla *Oğuznâme* yazılmıştır... (s. 8).

¹⁰⁹ *Behcet-ut-tevârih*, Nurosmaniye ktp., nr. 3059, s. 307, türkçe tercümesi Atsız, *Dokuz boy Türkler ve Osmanlı sultanları tarihi*, İstanbul, 1939, s. 27.

¹¹⁰ Hüseyin Namık Orkun, *Oğuzlar'a dâir*, Ankara, 1935, s. 96-207.

¹¹¹ Ak-koyunlu resmî tarihi olan Ebu Bekr-i Tahranî'nin *Kitab-i Diyârbekriyye*'sinde Ak-koyunlu hânedanının atalarına dair yazılan şeylerde *Câmi'ut-tevârih*'deki ensab kısmından'da faydalanılmıştır. Bu hânedanın en büyük şahsiyeti olan Uzun Hasan Beg, *Oğuzlar'a* ait hâtıralara ve *Türk diline* değer veren bir hükümdardı. Rakibi Cihanşah'ın hususî kütüphanesinde ise, yukarıda da söylendiği gibi, *uygurca bir Oğuz tarihi* vardı. Kısaca şunu söyleyebiliriz ki, XV. yüzyılda, başlıca *Türkmen devletleri hânedanları'nın* saraylarında ataları olan *Oğuzlar'ın* hâtıraları canlı bir surette yaşatılmıştır. *Câmi-ut-tevârih*'deki *Türkmenler'e* ait ensab kısmının XIX. yüzyılda Kaçar hânedanı muhitinde dahi ilgi gördüğü anlaşıyor. Mirza Ebül Kasım, bu ensab kısmını aynen naklettiği gibi, *Oğuz* boylarının kendi çağında İran ve *Türkmen* ilinde yaşayan teşekkülleri hakkında da bilgi vermiştir (*Mecmua*, Tebriz, 1294, s. 396-423).

II.

UYGURCA OĞUZ KAĞAN DESTANI

Baştan ve sondan eksik olan bu destanın ¹¹² nerede, ne zaman ve ne sebeple yazıldığı hususları iyice bilinmemekte idi. Fakat şurası muhakkaktır ki, bu eser, XII. yüzyıldan sonra yazılmıştır. Burada da başlıca *Türk* elleri olarak *Uygur*, *Kaňlı*, *Kıpçak*, *Karluk* ve *Kalaşlar*'ın adı geçiyor. Bunlardan *Kaňlılar*, çok yukarıda söylendiği gibi, yeni bir teşekkül olup, ancak XII. yüzyılda meydana çıkmışlardır. Bu elin yurdu ise aynı yüzyılda *Sir suyu* ve *Talas*'ın kuzeyinde idi. Sonra destandaki *Altun Kağan* ve *Çürçet Kağan* adları ile ¹¹³ tabii 1125 de *Çin*'e hakim olan Tonguz hânedanı yani Kinler kastedilmektedir. Destanda *Bozok* ve *Uçok* adlarının da geçmesi ¹¹⁴, destan kahramanı Oğuz Kağan'ın, *Oğuz* elinin destanî atasını ifade ettiğinde şüphe bırakmıyor. Yukarıda adları geçen *Türk* elleri, *Uygurlar* dışta kalmak üzere, X. yüzyıldan itibaren *batı Türk eli* ve onun batı ve güneyindeki ülkelerde yaşıyorlardı. Butün bu hususlar bize destanın XII. yüzyıldan sonra *Batı Türk eli* veya ona komşu bir ülkede yazılmış olduğunu göstermektedir. Yine destandaki *Urum Kağan*, *Uruz* (Urus=Rus), *Saklap*, *İtil*, *Şağam* (Şam=Suriye) gibi batı ülkelerine ait el ve yer adları da ¹¹⁵ bunu kuvvetlendirmektedir. Buna karşılık, doğu ülkelerine ait ancak, *Altun Kağan*, *Çürçet*, *Tangut* ve *Barkan* gibi bir kaç isim görülüyor. ¹¹⁶ Eğer destan *Uygurlar* yurdunda veya ona komşu bir ülkede yazılmış olsa idi onda, buralara ait isimler görmemiz pek muhtemeldi.

İmdi, destanda *Uygur* adının bulunması, onun *Uygur* dil ve yazısı ile yazılması ve orada, bir çok *moğolca* kelimelerin varlığını da gözönüne alarak, bu eserin *Moğol* devrinde yazılmış olduğuna hükmedebiliriz. Acaba bu destan *Moğol* devrinde hangi ülkede yazıldı? Bizim kanaatımıza göre, bunun da cevabını *Câmi'ut-tevârih*'deki *Oğuznâme* verebilir: bu ülke *İran*'dır. Yani bu destanı da, *Câmi'ut-tevârih*'deki *Oğuznâme*'nin yazılmasına sebep olan, *İran*'da XIV. yüzyıl başında İlhanlı sarayında doğan *Türk* adı altındaki geniş kavmiyetçilik şuuru meydana getirmiştir. Çünkü, bu destanda da Oğuz Kağan başlıca *Türk* ellerinin hükümdarı olarak gösterilmiş (hattâ bunlar arasında *Türk* olmayan *saklab* da var) ve onların birbirinden uzak yerlerde yaşamaları Oğuz Kağan'ın cihan fetihlerine bağlanmıştır. Bu husus ise ancak böyle bir şuur ile ilgili olabilir. Herhalde yalnız *Oğuz* eline ait olan bu destanın aslında böyle sözler bulunmuyordu. Şimdi artık bu destan ile farsça *Oğuznâme*'yi karşılaştırabiliriz. Bu karşılaştırma, bize ikisi arasında konunun plan ve ana hatlarının aynı olduğunu göstermektedir.

¹¹² *Oğuz Kağan destanı*, W. Bang ve G. R. Rahmeti, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk dili semineri neşriyatından, İstanbul, 1936.

¹¹³ s. 16, 24, 26.

¹¹⁴ s. 32.

¹¹⁵ s. 18, 20, 22, 26.

¹¹⁶ s. 26, 28.

Yani her ikisinde de konu Oğuz Han'ın cihangirliği olup, bu cihan fütuhatının coğrafyası ve bölgeleri esas itibarıyla birdir. Her iki eserde de *Türk* ellerinin sayısı ve adları aynıdır ki, bilhassa bu keyfiyet her ikisinin aynı suurun saiki ile ve aynı mekân ve zamanda meydana geldiğini ispat eden en önemli delildir. *Uygurlar* her ikisinde de, Oğuz Han'ın dayandığı ana el olup öteki eller bu ellerden çıkmış gibi gösterilmişlerdir. Bu ellerin birbirlerinden uzak yerlerde bulunmaları yine her iki destanda da aynı sebebe yani Oğuz Han'ın fetihlerine bağlanmıştır. Bu ellerin ad almaları, farklı olmakla beraber, ikisinde de izah edilmiştir. *Kalaç* adının her ikisinde de, başlıca *Türk* elleri arasında yer alması, bu teşekkürden önemli bir kümenin destanların yazıldığı zamanda *Kum*, *Kâşân* ve *Sâve* bölgelerinde yaşamaları ile ilgilidir.

Uygurca destan da, Oğuz Kağan'a Bozkurt kılavuzluk ediyor. *Farsça Oğuznâme*'de ise Poştı Koca, bilgi ve tecrübesi ile kağanın fetihlerinde çıkan birçok güçlükleri halletmiştir.

Kısaca bu *Uygurca* destanın da, Gazan Han veya halefi zamanında yazılmış olduğunu düşünüyoruz. Bu destan, *Uygur bahşi* veya *bitikçileri* tarafından, esası Türkmen râvilerinden dinlenerek yazılmış olacaktır.

Sonra bu destan daha geniş bir şekilde ve *İslâmî* bir göz ile yeniden yazıldı ve böylece yukarıda incelediğimiz *farsça Oğuznâme* meydana geldi.

III.

ŞECERE-İ TERÂKİME

Hive hanı Ebulgazi Bahadır Han¹¹⁷ bu eseri, *Şecere-i Türk*'den önce 1071 (1660-61) yılında yazmıştır¹¹⁸. Ebulgazi, ağabeyisi İsfendiyar Han'ın aksine olarak *Türkmenler*'i sevmiyordu. Bu yüzden *Türkmenler* de onu sevmemişler, İsfendiyar Han'ın ölümünden sonra Ebulgazi'nin hanlığını da kabul etmek istememişlerdi. Ebulgazi, han olunca, 1000-2000 kadar *Türkmen*'i hile ile gaddarca kestirdikten sonra, onlar üzerine bir biri arkasından kanlı akınlar yapmış ve neticede bir kısmına baş eğdirmişti. Bütün bunlara rağmen, *Türkmen* molla, şeyh ve beyleri: "*bizde bir çok Oğuznâmeler var. Fakat bir iyisi yok. Bunların çoğu yanlış ve bir birini tutmaz şeylerdir. Bundan dolayı, doğru ve değerli bir tarih olsa idi iyi olurdu*" sözleri ile kendisinden böyle bir eser yazmasını rica etmişler, Ebulgazi de onların bu ricalarını kabul etmişti¹¹⁹. *Türkmenler*, Ebulgazi'nin iyi tarih bildiğini öğrendikleri için ondan böyle bir ricada bulunmuşlardı. Ebulgazi ise, hiç değer vermediği ve kendi kavmi olan *Özbekler*'in eski düşmanı olarak gördüğü *Türk-*

¹¹⁷ Bu müellifin hayatı hakkında, Z. V. Toğan, *Ebulgazi Bahadır Han*, İ. A., IV, s. 79-83.

¹¹⁸ Eserin bir nüshasının fotokopisi Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştı (İstanbul, 1937). Bu yıl da *Şecere-i Terâkime*'nin Rusya'da, A. N. Kononof tarafından tenkidli bir yayını yapılmıştır (Sovyet ilimler akademisi, şarkiyat enstitüsü, Moskova-Leningrad, 1958).

¹¹⁹ Kononof yay. s. 5.

menler'in parlak bir mâzileri olduğunu biliyordu. *Türkmenler*'in ricasını da bundan dolayı kabul etmiş olsa gerektir.

Ebulgazi, bu eseri için, yukarıda incelenmiş olan farsça *Oğuzname*'yi baş kaynak olarak kullanmıştır. Yalnız eserin başındaki *Yâfes* ve oğullarına ait haberleri, Şerefeddin Ali Yezdî'nin mukaddimesinden almıştır.¹²⁰

Şecere-i Terâkime'nin ikinci önemli kaynağı *Türkmenler*'in elindeki *Oğuznâmeler*'di. Bunlardan aldığı rivayetler ile kendi zamanındaki *Türkmenler*'e dâir verdiği bilgiler, eserin orijinal kısmını teşkil eder.

Şecere-i Terâkime'ye kaynak olan *Türkmenler*'in elindeki *Oğuznâmeler*'in mahiyetleri üzerinde tam bir bilgimiz yoktur. Bundan üçyüz yıl önce mevcut olan bu eserlerden şimdi bir tekinin dahî ele geçmemiş bulunmasına hayret edilebilir. Bundan ötürü de Ebül Gazi'nin bu *Oğuznâmeler*'deki haberlerden ne derecede faydalandığı üzerinde kesin bir şey söylenemiyor. Öyle sanıyoruz ki, o, *Türkmenler* arasındaki yazılı veya sözlü rivayetlerin belki hepsini eserine almadı.

Bu eserde, *Oğuznâmeler*'den veya onları bilenlerden alınmış rivayetlerin bize göre başlıcaları veya en önemlileri şunlardır.

1— Peçenekler (Becene) İle Salurlar Arasında Düşmanlık:

Bu düşmanlık 5-6 arka yani nesil sürmüş ve iki el arasında birçok savaşlar olmuştur. Bu savaşlarda üstünlük *Peçenekler*'de idi. Bundan dolayı *Salurlar*, *Peçenekler*'e *İt Becene* demişlerdir. *Peçenekler*'in Duymaduk (تویمادوق) adlı bir hanları (pâdişahı) vardı. Duymaduk, ordusu ile *Salurlar* üzerine akın yaparak, *Salur* Kazan Alp'in anası Cicaklı (جيجاقلی) yı tutsak alıp götürdü. Üç yıl sonra *Salurlar*'ın başı Enkiş, kethudasını mal ile Duymaduk'a göndererek karısını kurtarıyor¹²¹. Aynı olaydan eserin başka bir yerinde de yeniden bahsediliyor: "*Bir nâmede şöyle demişlerdir ki: Salur elinde Enkiş (انکیش) adlı bir kişi vardı. Hatununun adı Cicaklı¹²² oğlununki de Kazan, Salur Kazan denilen budur. O zamanda Becene elinin Duymaduk adlı bir pâdişahı vardı. Bu pâdişah Enkiş'in evine çapkun yaparak hatununu tutsak alıp götürdü. Üç yıl sonra Enkiş mal verip onu yanına getirtti. Bu hatun eve geldikten altı ay sonra bir oğul doğurdu, Kazan Alp: bu oğlunu nereden aldın diyerek deynekle vurup anasının başını yarıdı.*" Anası da oğluna, yağı gelince kararıp (yani çok korkup) kaçıp gittiği, kendisinin de bozarıp deveye binerek oğlunun gittiği yere vardığı, *İt Beçene*'nin izinden yetip kendisini hâmile bıraktığı cevabını veriyor. Çocuk doğuyor ve ona köpeklere konan Eyrek (ایرک) adı veriliyor. Çünkü, o *İt Beçene* elinden gelmişti. Bu Eyrek'in Arıklı adlı bir oğlu vardı. Müellifin zamanındaki *İçki-Salur*'un bu Arıklı'dan türediği söylenip durmakta imiş¹²³.

¹²⁰ Beyazıt Umumî kütüphanesi, nr. 4975/-1, s. 30-40.

¹²¹ T. D. Kurumu, yap. 29 b, Kononof yay. s. 41.

¹²² T. D. Kurumu fotokopisinde bu hatunun adı ilk önce, (yap. 29 b) Kononof yayınında olduğu gibi, جيجاقلی sonra (yap. 49b) سيجاقلی imlâsı ile yazılmıştır.

¹²³ T. D. Kurumu, yap. 49b-50a, Kononof yay. s. 70.

2— Salur Öğürcık (اوکورجیق) Alp'ın Ataları, İnileri ve Oğullarının Zikri:

Türkmenler'in "tarih bilir kişilerinin" Öğürcık adlı yiğiti on altı arkada Oğuz Han'a şöyle ulaştırdıkları söyleniyor:

Öğürcık Alp, Kara Gazi Beg, Karaç (قراج), Benam Gazi (بنام), Borıcı Gazi (بورجی), Kalal? Gazi (قلال), İnal Gazi, Süleyman Gazi, Haydar Gâzi, Ot gözli Urus, Kazan Alp, Enkiş (انكىش), Ender (اندر), Ata, Temür, Salur, Tağ Han, Oğuz Han. Müellif bu adları yazdıktan sonra bunun doğru olmadığını çünkü, Oğuz Han'dan bu yana 5000 yıl ve Öğürcık'ın zamanından ise 500-600 yıl geçtiğini söylüyor. Ebulgazi, sözüne devamla buradaki yanlışın *Salur Kazan*'ın yedi arkada Oğuz Han'a ulaştırılmasından çıktığı, halbuki, Oğuz Han'ın Hazret-i Muhammed'den 4000 yıl önce, *Salur Kazan*'ın ise, Peygamber'den 300 yıl sonra yaşadığını, kocamış çağında *Mekke*'ye gidip *hacı* olduğunu bu sebeble de *Salur Kazan*'ın altı arkada Oğuz Han'a nasıl ulaştırılabileceğini soruyor.¹²⁴ Müellif *Salur Kazan*'ın *Kayı*? Korkut ile¹²⁵ aynı zamanda yaşadığına da işaret ettikten sonra, Korkut'un Kazan'ı ögen şu dikkate değer manzumesini kaydediyor¹²⁶:

"*Kazgurt* tağdın¹²⁷ öngür (اونگر) taşnı yuğarlattı

Salur Kazan ötrü barıb karyab tutdı

İt Becene görüb anı issi gitti

Alplar begler gören bar mu Kazan gibi

Bir kazanga kırk bir atnıñ etin saldı.

Ol kazangı sol eliği birlen aldı

Sağ eliği birlen ilge üleştürdi

Alplar begler gören bar mu Kazan gibi

Gök asmandın inib geldi tinli¹²⁸ yılan

Her âdemin yutar irdi görgen zaman

Salur Kazan başın kesti birmede aman

Alplar begler gören bar mu Kazan gibi

Otuz kırk miñ leşker birle Kazan barıb

İt Becene illerini geldi kırıp

Bir nicesi kutuldular köp yalbarub

Alplar, begler gören bar mu Kazan gibi

¹²⁴ T. D. kurumu, yap. 47^a- 48^a, Kononof yay., s. 65 - 66.

¹²⁵ Ebulgazi eserinde Korkut Ata'yı daima *Kayı* boyundan olarak gösterir. Bu, her halde bir yanlışla ilgilidir. Farsça *Oğuznâme*'de Korkut Ata'dan başka olarak Ali Han'a karşı gelen Oğuzlar'ın başı *Kayı* Korkut Beg vardı. Ebulgazi'yi belki de, Bayat Korkut Ata'nın adası olan bu Korkut Beg'in *Kayı* boyundan olması yanılttı.

¹²⁶ T. D. Kurumu yapı 48 a, Kononof yap. 5. 66-67.

¹²⁷ T. D. Kurumufotokopisinde (yap. 48a.): *Gazgurt*dın. Bu şekilde vezni bozmak için taşnı kelimesini taşını okumak gerekir *Kazgurt* yahut *Gazgurt* bizim Karacuk dağlarının bir kısmı sandığımız dağdır (36 nr. 11 haşiyeye bk.).

¹²⁸ T. D. Kurumu fotokopisinde (yap 48a); تن. Doğrusu Kononof yayınında olduğu gibi, *tinli* yani canlı olacak.

Türk ve Türkmen, Arab, Acem raiyetler
Kazan kıldı Müslümanğa terbiyetler
Kâfirlerni kırdı uşal köp fırsatlar
 Alplar begler gören bar mu Kazan gibi
 Andın hüner göterdiler barça evli
 Bazılarga orun berdi sağlı sollu
 Bizge buldu kamuğ ilin ornu diñli ¹²⁹
 Alplar begler gören bar mu Kazan gibi.
 Seyyah Korkut olar bulduñ imdi bilgil
 Ol Kazanın devletine dua kılğıl
 Kervan gitti köp kiç kaldıñ yolga girgil
 Alplar begler gören bar mu Kazan gibi”.

Oğuznâmeler’den naklen verilen bu rivayetler pek dikkate şayandır. Görüldüğü üzere, bizim Dede-Korkut destanlarının baş kahramanı *Salur Kazan*, bu rivayetlerin de kahramanıdır.

Müellifin, bu rivayetlerde geçen *Becene eli*’nin *Oğuz-Peçenek* boyu olduğunu sandığı anlaşılıyor. Bizim kanaatımıza göre, buradaki *Becene* sözü ünlü *Türk Peçenek* elini ifade etmektedir ¹³⁰. Çünkü, *Oğuz Peçenek* boyunun tarihçe varlığı anlaşılmış ise de, onun *Oğuzlar*’ın tarihinde, önemli bir rol oynadığına ve gerek müellifin asrında, gerek ondan önceki yüzyıllarda, *Harizm*, *Horasan* ve *Mâverâ-un nehr*’deki *Türkmenler* arasında, kuvvetli bir *Peçenek* teşekkülünün yaşadığına ait hiçbir bilgimiz yoktur. Öte yandan biz *Oğuzlar* ile *Türk-Peçenek* eli arasında savaşlar yapılmış olduğunu kesin olarak biliyoruz ¹³¹. Bu sebepler ile, bu rivayetleri *Oğuzlar* ile *Peçenekler* arasındaki tarihî mücadelelerin destanî hâtıraları olarak kabul etmek gerekir.

Ebulgazi çağındaki *Oğuznâmeler*’de görülen *Peçenekler* ile ilgili bu hâtıraların ilk yazıldığı zamanı bilmemiz her halde mümkün olmamakla beraber bu zamanın yeni olmadığı muhakkaktır. Çünkü, X. yüzyılda vuku bulmuş olayların altı, yedi asır unutulmayarak oldukça canlı bir surette hafızalarda saklanmasına pek az ihtimal verilebilir. Bu sebeble, bu hâtıraların ilk yazıldığı zamanın epeyce eski olduğu (XIII-XIV. yüzyıllarda) kuvvetle söylenebilir.

Hâtıralarda ilk önce *Peçenekler*’in bir galibiyetinden bahsediliyor. Yani *Salur Kazan*’ın babası Enkiş ¹³² zamanında *Peçenekler* Duymaduk adlı başbuğları kumandasında Enkiş’in ordası (karargâh)na baskın

¹²⁹ T. D. Kurumu fotokopisinde (48 a): *Diñli ornu*.

¹³⁰ Bu *Peçenek* eli hakkında, Akdes Nimet Kurat, *Peçenek tarihi*, İstanbul, 1937.

¹³¹ *X. yüzyılda Oğuzlar*, s. 137.

¹³² *Salur Kazan*’ın babasının adı *Şecere-i Terâkime*’deki rivayetlerde daima böyle geçiyor. Bu adın bu şekilde okunuş şeklini tesbit edemedik. Görebildiğim tarihî eserlerde bu şekilde bir şahıs adına da rastgelmedi. *Dede Korkut destanlarında* *Kazan*’ın babasının adı *Ulaş*’tır. Her iki ad arasında az da olsa bir benzerlik göze çarpıyor. Acaba bunlardan hangisi doğrudur?

yaparak ordayı yağmalamışlar ve karısı Cica klı'yı de tutsak alıp götürmüşlerdir. Enkiş kethüdası (yani nâibi, kül erkini) ile mal göndererek hatununu kurtarıyor. Korkut Ata'ya izafe olunan manzume ise Enkiş'in oğlu *Salur Kazan*'ın *Peçenekler*'e karşı kazandığı parlak bir zaferi haber veriyor. Yani *Kazan Beg*, *Peçenekler*'in çoğunu kırmış ve onlardan bir nicesi de çok yalvararak canlarını kurtarmışlardır. Bu olaylar en kuvvetli ihtimal ile şüphesiz X. yılda vuku bulmuştur. 925 tarihinde de *Oğuzlar*'ın batı komşuları olarak *Emba-Tayık* arasında *Peçenekler*'den bir küme yaşıyordu. Yine aynı manzume de *Kazan*'ın birçok defa kâfirleri kırarak *İslâmîliğe* ettiği hizmetler belirtiliyor. Dede Korkut destanlarında da *Kazan* ve arkadaşları Müslüman gaziler olarak görünüyorlar. Acaba gerçekde de böyle mi idi? Buna belki az ihtimal verilebilir ise de bu meselenin halli tabîi *Kazan*'ın yaşadığı zamanın iyice bilinmesine bağlıdır. Bu ise şimdilik mümkün değildir. Buna karşılık *Kazan*'ın soyundan gelen bir çok beyler'in gazi ünvanını taşımalarının sebepsiz olmadığı, yani onların bu ünvanları komşuları gayri *Müslim Türkler* (kıpçak-Kaflı) ile savaşmaları sonucunda aldıkları ileri sürülebilir.

3— Öğürcık Alp'a Ait Rivayet:

Salur Kazan soyundan gelen *Öğürcık Alp*, *Irak*'a hâkim olan *Bayındır* boyunun beyine baş eğmediğinden kendi boyundan 900 evlik ve *Karkınlar*'dan da 100 evlik bir topluluğun başında, *Bayındırlar*'dan kaçıp *Şamahî*'ye geliyor. Fakat *Bayındır* beyinden korktuğu için orada da durmayıp, *İtîlî* geçerek *Tayık* ırmağına geldi. O zamanlar *وَقَاتِلُكَ* denilen yerde *Kanğlı* (yani *Kaflı*) lar yaşamakta idi. Bunların hanlarının adı *Gök tonlu* (*كوك تونلی*) idi. *Öğürcık*, bu hanın katına gelip bir çok yıl onun yanında kaldı ise de sonunda onunla da bozuşarak yanından kaçtı. *Kök tonlu*, arkasından yetip, bin evlik oymağından 700 evliğini tutsak aldı. *Öğürcık*, 300 evle kurtulup *Mankıslak*'a gelerek *Kara Han* denilen yerde 3 yıl oturdu. *Öğürcık*'ın gittiği yeri ancak üç yıl sonra öğrenen *Kanğlı* hanı ona karşı yürümüş ise de bunu öğrenen *Öğürcık*, *Balhan* dağına gitmiş ve orada yurt tutmuştur.

Bundan sonra *Öğürcık*'ın oğul ve torunlarından bahsediliyor¹³³.

Öğürcık'ın *Kanğlı (Kaflı)* hanı ile olan macerasının tarihî bir esası olmalıdır. Bu *Salur* beyinin eserin yazılışından beş-altı yüz yıl önce yaşadığı söyleniyor. Buna göre bu olay XI. yüzyılın ikinci yarısında veya XII. yüzyılda vuku bulmuş demektir ki, bunlar tarihçe de uygun zamanlardır. Bu rivayette, biz bazı *Oğuz* kümelerinin *Kıpçak-Kaflı*'lar tarafından *Aral*'ın kuzey ve batısından çıkarılmaları tarihî olayının yankısını görmek istiyoruz. Yalnız bu rivayette *Öğürcık*'ın *Irak*'ta hakim olan *Bayındır* beyine baş eğmeyerek *Kafkas* yolu ile *Tayık*'a gelmiş olması izah edilemiyor. Buradaki *Bayındır* eli adı ile *Ak-Koyunlular* mı kastedilmiştir? Gerçekten *Oğuz-Türkmen* kavmi şuuruna sahip bulunan *Ak-Koyunlu* hükümdarı *Uzun Hasan*

¹³³ T. D. Kurumu, yap. 39b-40a, Kononof yay. s. 67-72.

Bey'in, *Hazar ötesi Türkmenleri*'ne karşı ilgi göstermiş olduğunu biliyoruz¹³⁴. Bu sebeple Ak-koyunlular'ın resmen kullandıkları *Bayındır* adı altında bu *Hazar ötesi Türkmenleri* arasında tanınmış olmaları pek tabiidir. Fakat, bu husus XV. yüzyılın ikinci yarısında olduğu gibi, *Kaňlılar*'ın adları da XIV. yüzyıldan sonra geçmiyor.

4- Oğuz Elinde Beylik Yapan Bazı Kadınlar Hakkındaki Rivayet:

Türkmenler'in tarih bilen *bahşileri*'ne göre yedi kız bütün Oğuz elini "ağızlarına bakdırıp" çok yıllar beylik etmişlerdir. Bunların birincisi Altun Közgülü, سوندون Bay'ın kızı ve *Salur Kazan*'ın karısı "boyu uzun" Burla idi. Bilindiği üzere, Dede Korkut destanlarında da *Salur Kazan*'ın karısı olarak Burla Hatun sık, sık zikredilmekte ve aynı kelime ile (yani boyu uzun) vasıflanmaktadır¹³⁵.

İkincisi, Karmış Bay'ın kızı ve Memiş? Beg'in (مامش) karısı Barçın Salur. Bu hatunun mezarı, *Sir* suyunun yakasında olup halk arasında ünü varmış. *Özbekler* bu mezara "*Barçın'nın gök kâşâne*" derlermiş. Bu hatunun mezarı çini işi güzel bir kümbet imiş. Barçın Hâatun ile ilgili sözler başka bir bakımdan da önemli olabilir. XII. yüzyıldan itibaren kaynaklarda *Sir* suyu kıyısında *Barçınlğ Kent* adlı bir şehir görülmektedir¹³⁶. Şehrin adını, bu Barçın Hatun'un kümbetinden almış olması mümkündür.

Üçüncüsü Kayı Bay'ın kızı ve Çavuldur Bala Alp (بالا آب)'ın karısı Şabatı (شابات - Şahbahtı?) idi. Dördüncüsü Kondı (قوندی) Bay'ın kızı ve Alp'in karısı کونین کورکلی. Beşincisi Yumak Bay'ın kızı, *Karkın Konak* Alp'in karısı, کونین کورکلی. Altıncısı Alp Arslan'ın kızı ve کستان Kara Alp'in karısı کرجه بولادی ve yedincisi de Kanık (قنق) Bay'ın kızı Dudal Bay (دودال) oğlu Kımaç'ın (قیاج) karısı Koğadlı (قوغادلی) idi¹³⁷.

¹³⁴ Uzun Hasan Bey, 875 (1470-1471) yılında şehzade Bâyezid'e gönderdiği mektubda, *Horasan* tarafında elde ettiği başarıları anlatırken parçalanma ve karşılıktan dolayı uzun bir müddetden beri *Mangışlak*, *Harizm* ve *Türkistan*'da oturmakta olan *Bayındır* ve *Bayat* ulusları ile Oğuz elinin kendisine baş eğdiklerini yazmıştır (Tâcizâde Sadi Çelebi, *Münşeat*, yayımlayanlar, Necati Lugal-Adnan Erzi, İstanbul, 1956, s. 34-35; keza Fatih devrine ait *Münşeat mecmuası*, N. Lugal-A. Erzi, İstanbul, 1956, s. 90).

¹³⁵ T. D. Kurumu fotokopisinde (55a): altun kürsülü. Kononof yayınındaki közgü, közgülü (yani aynalı) olsa gerek. Burada Burla, Burlar şeklindedir.

¹³⁶ XII. yüzyılın ikinci yarısına ait Harizmşah devleti resmî vesikalarında *Sirderya* boylarındaki şehirlerden biri olarak *Barçınlğ Kend*'in de adı geçiyor (İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar tarihi*, s. 92, 93, 95, 100). Cuveynî'de bu şehir, *Moğollar* tarafından zaptedilen şehirler arasında olmak üzere, çok defa *Cend* ile beraber zikrolunur (*Cihangüşa*, I, s. 64, 67, 72, 97). Barthold (*Uluğ Bey ve zamanı*, türkçe tercüme Tahir Oğlu Akdes Nimet, *Türkiyat enstitüsü yayınlarından*, İstanbul, 1930, s. 87), her iki şehrin XIV. yüzyılda mevcut olmadıklarını tahmin ediyor. Bu şehir *Barçın kent* adıyla de tanınmış olup, *Cend* ile *Savran* arasında bulunuyordu (Barthold, *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler*, İstanbul 1927, s. 133, 173, 176, fransızcası, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale*, Paris 1945, s. 115 ve 1. harita).

¹³⁷ T. D. Kurumu, yap. 55 a-b, Kononof yay. s. 79-80.

Şecere-i Terâkime'de, Türkmenler'in ellerindeki Oğuznâmeler'den ve Türkmenler'in tarih bilenlerinden nakledilen rivayetlerin belli başlıları veya bizim dikkatimizi çekenleri bunlardan ibarettir. Bunların tarihî eserlerde bulamadığımız Oğuzlar'a ait birtakım gerçek olayların yankılarını taşıdıklarını sanıyoruz. Bundan dolayı da bu rivayetler her zaman ilgimizi üzerlerinde toplamaya lâyıktırlar.

IV.

DEDE KORKUT DESTANLARI

1 — Destanlar Ne Zaman Yazıldı ?

Mısır Türk-Memlûkleri müverrihlerinden Ebûbekr b. Abdullah b. Aybeg ed-Devâdarî'nin 1310 yılına kadar gelen *Durer ut-ticân fî gurer il -ezmân* adlı eserindeki bir kayıt¹³⁸, elimizdeki *Dede Korkut destanları*'nın XIII. yüzyılda veya XIV. yüzyılın ilk yıllarında, *Oğuznâme* adı ile, bir kitap halinde var olduğunu açıkça gösteriyor. Müellifin sözünü ettiği bu *Oğuznâme*'nin ne zaman yazıldığını kesin olarak bilmek mümkün olmamakla beraber, onun XIII. yüzyılın son veya XIV. yüzyılın ilk yıllarında yazılmış olması ihtimaline kuvvetle yer verilebilir. Çünkü, bu zamanlarda, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın buyruğu ile *Türk ve Moğollar*'ın neseb ve tarihleri üzerinde çalışmalara girişilmiş ve bu çalışmaların neticelerinden olarak *Oğuzlar*'ın nesepleri ve destanî tarihleri de yazılmıştı. Bu husus, Gazan'ın sarayında *Türk* adı altında geniş bir kavmiyetçilik şuurunun varlığını gösteriyor. *Dede Korkut destanları*'nın yazılması için de böyle bir şuurun olması gerekeceği düşünülebilir. Şimdiki halde, bizim destanların yazılmasında da İlhanlı sarayındaki bu kavmiyetçilik şuurunun yani atalara ait hâtıralara değer verme duygusunun veya bunun yarattığı mânevi havanın âmil olmuş bulunması mümkün ve muhtemeldir. Elimizdeki *Dede Korkut destanları*'nda kahramanların *Âzerbaycan*'da yaşar gibi gösterilmeleri ve hattâ *Gürcüler*'ce, baş kahraman *Salur Kazan*'ın *Tatar* adıyla vasıflandırılması¹³⁹, *Oğuznâmenin* belki de İlhanlı çevrelerinde yazılmış bulunması ile ilgilidir. Adı geçen *Memlûk* müverrihinin *Moğol ve Kıpçak* (Kıfçak)lar'ın katında önemli bir değeri olduğunu söylediği Ulu Han Ata Bitikçi'nin kitabının da¹⁴⁰ (bu eser bize kadar gelmemiştir), Gazan veya halefi Ulcaytu devirlerinde yazıldığı kuvvetle ileri sürülebilir.

Dede Korkut Destanları'nın XIII. yüzyılda veya XIV. yüzyılın ilk yıllarında *Oğuznâme* adı altında yazılmış olması, belki bunların unutulmaması-

¹³⁸ Süleymaniye, Damad İbrahim Paşa kütüphanesi, nr., 913, yaprak 202 a b; Orhan Şaik Gökyay yayınının önsözünde (s. XLI) bu kaydın sureti ve tercümesi vardır. Orhan Şaik Gökyay yayını (kısaltma Gökyay), *Dede Korkut*, İstanbul, 1938.

¹³⁹ s. 16, 53, Muharrem Ergin yay, (kısaltma Ergin) *Dede Korkut kitabı*, giriş, metin, faksimile, T. D. Kurumu, Ankara, 1938, s. 169, 235.

¹⁴⁰ Gösterilen yer.

na âmil oldu. Çünkü, esasen 3-4 yüzyıl önce yaşamış atalara ait hâtıralardan bahseden bu destanların hâfizalarda daha uzun bir zaman saklanmaları mümkün olamazdı. Bu sebeple, bu *Oğuznâme*'nin, destanların elimizde bulunanlarına kaynak olmuş bulunması pek muhtemeldir. Yani bu *Oğuznâme* okunup ezberlenmiş ve bu ağızdan ağıza geçtikten sonra yazılmış ve böylece elimizdeki *Dede Korkut kitabı* meydana gelmiştir. Adı geçen Memlûk müverrihi sözünü ettiği *Oğuznâme*'nin elden ele dolaştığını yazdığı gibi, yine onun ifadesinden, ozanlar'ın bu destanları ezberliyerek kopuzları ile çalıp söylediklerini öğreniyoruz¹⁴¹. Ozanlar'ın *Dede Korkut destanları*'nı söylemeleri geleneği *Türkiyede*'de yüzyıllar boyunca devam etmiştir¹⁴².

Elimizdeki *Dede Korkut kitabı*'nın, *Aybeg*'in bahsettiği *Oğuznâme*'nin doğrudan doğruya bir nüshası olması, şimdi bahsedilecek olan hususlardan ötürü mümkün görünmüyor.

Destanların *Âzerbaycan*'da yazılmış olduğundan şüphe edilmez. Gerek dil, gerek yer ve kavim adları bu hususu açıkça gösteriyor. Destanlardaki bazı isim ve hattâ bazı kelimelere bakılacak olursa, onların şimdiye kadar kabul edilmiş olan tarihlerden daha muahhar bir zamanda yani XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olduklarına hükmetmek gerekiyor.

Gerçekten, IV. destanda "Başı Açuk Tatyan" kalesinden bahsedilmektedir¹⁴³. Bunlardan Başî Açuk, Safevî tarihçisi Hasan Beg *Rumlu*'nun (XVI. yüzyıl) çağdaşı olan *Gürcistan* hâkimi Bokrat'ın lâkabı idi¹⁴⁴. Kanunî'nin *İran şahı* Tahmasb'a gönderdiği bir mektupta, kendi tâbillerinden olarak, Başî- Açuk Melik adı geçer¹⁴⁵. Başî Açuk adına daha önceki yüzyıllara

¹⁴¹ Gösterilen yer.

¹⁴² Bu hususta *Dede Korkut destanları*'nın tesiri adlı bölüme bakınız.

¹⁴³ "Meğer Başî Açuk Tatyan kal'asından, Ak Saka kal'asından kâfirun casusu var idi" (Gökyays. 47, Ergin s. 157). Bu ibare destanların her iki nüshasında da vardır (Ergin, faksimile, kısmı, s. 65, 71).

¹⁴⁴ درین سال [یعنی 950 = 1543] سلطان سلیمان پادشاه روم موسی پاشا را که حاکم ارض روم بود باشفت امیر سنجق بتسخیر کرجستان ارسال نمود رومیان بر حسب فرمان متوجه داوا ایلی شدند ملک بقرط که بیاش آچوق اشتہار دارد قلمہ ایلی را مستحکم ساخته ...

(*Ahsen ut-tevârih*, G. N. Seddon yay., Baroda, 1931, s. 306). Musa Paşa, Başî Açuk'un bir hiylesine aldanarak, baskına uğrayıp öldürülmüştür (Gösterilen yer). Musa Paşa, *Candar* (İsfendiyâr) hânedanından Kızıl Ahmet Bey'in oğullarından idi. Hasan Beg *Rumlu*, kendisinin de *Çepni* korucuları ile katıldığı Şah Tahmasb'ın 953 (1546) yılındaki *Gürcistan* seferinde *Gürcistan* hâkimi dediği Başî Açuk'un *Safevî* hükümdarının huzuruna gelerek hil'at giydiğini de yazıyor (s. 316). Başî(î) Açuk, *Karadeniz* kıyısında, *Faş* ile *İnger* çayları arasında bulunan bölgenin hâkimi idi. Bu bölgenin merkezi *Kutatis* şehri idi. Başî Açuk adı daha sonraları onun hâkim bulunduğu bölgenin adı olarak kalmıştır (İskender Beg *Türkmen*, *Tarih-i âlem ârâ'yi Abbâsî*, Tahran, 1334, 2. baskı, II. cild, indeks; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul, 1314, s. 320-321; ayrıca bk. Kırzı Oğlu M. Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, I, İstanbul 1952, s. 77).

¹⁴⁵ "Hususan tâife-i hâyife-i Gürci'den روزہ نام lain ki anın gibi bî din daima muharrik-i silsile-i fesad u isyan ve aheng-i inad u tuğyandan hâli olmayıp pirâye-i fazl-ı nâmütenâhi olan ümera kullarımdan Başî Açuk (باش آچوق)

ait eserlerde rastgelinmemesi, bu lâkabın yalnız Kanunî ve Şah Tahmasb'ın çağdaşı yani XVI. yüzyılda yaşamış olan *Gürcü* meliklerinden Bokrat'a ait olduğu ve bu adın bu yüzyıldan itibaren tanınmaya başlamış bulunduğu hususlarını doğrulamaktadır¹⁴⁶. Tatyân'a gelince bu da, XVI. yüzyıldan önceki eserlerde görülemiyor. Busbek'in sözleri de bunu teyid etmekte ve bu sözün *Gürcü* kırıllarından birinin adı olduğunu göstermektedir. Tatyân yahut Dadyan, *Mıngrelî* kiralı olup 1560 tarihlerinde *İstanbul*'a gelmiş ve *Avusturya* elçisi Busbek onu görmüştür¹⁴⁷.

Yine destanlarda *paşa*, *alay*, *sancak beyi* ve *gönder* kelimeleri de geçiyor ki, bunlar Osmanlı tesiri ile ilgili olacaktır. *Paşa* kelimesi, bulunduğu cümlede, Osmanlı devletindeki anlamı ile, kullanılmıştır. "*begün, paşanın himmeti Kan Turalı'ya oldu*" şeklinde olan cümlede de¹⁴⁸ ki *paşa* kelimesi ile *beylerbeyinin* ve *vezirlerin* kastdedildiği açıkça görülüyor. *Alay*¹⁴⁹ ve *gönder*¹⁵⁰ kelimeleri de yalnız Osmanlı devletinde kullanılmış olup bunların her ikisinin de *rumca* olduğu söyleniyor¹⁵¹.

Yer adlarına gelince, bunlardan ancak bir kaçını XVI. yüzyıldan önceki eserlerde göremedik. Bu yer adlarının başlıcaları şunlardır: *Ağce kale*¹⁵², *Ak hisar*¹⁵³, *Ağlağan* ve bir de *Cızığlar* olarak zikredilen

vilâyetinden nice nâhiyeleri nehb u gâret ve chalisini katl u hasâret eyleyüb... (Ferudun Bey, Münşeât-ı selâtin, İstanbul, 1274, I, s. 625-626).

¹⁴⁶ Müverrih Âli'nin ifadesi de (Kırzioğlu, gösterilen yer), Başu Açuk adının Bokrat'ın lâkabı olarak XVI. yüzyıldan itibaren ortaya çıktığını doğruluyor.

¹⁴⁷ *Türk mektupları*, türkçe tercümesi, Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul 1939, s. 163-170, Kaynaklarda Tatyân, Dadyan (داديان) yazılışı ile görülüyor (İskender Beg, II, indeks; Evliya Çelebi, gösterilen yer). Dadyan'da sonra bu kralın hakim olduğu yerin adı olmuştur. Burası, *Başu Açuk* ülkesinin kuzeyindeki dağlık yer idi (İskender Beg, Indeks, bu bölge hakkında tafsîlât için Kırzioğlu, s. 112-113).

¹⁴⁸ "*Çün inâyet Taîrî'dan oldu. Begün, paşanın himmeti Kan Turalı'ya oldu* (Gökeay s. 70, Ergin s. 191).

¹⁴⁹ Ergin s. 230, 240, 241. "*Bayındır Han yirmi dört bahadır sancak beyini Yigeneg'e yoldaşığa bile koşdı*" (Ergin s. 201, 204). *Osmanlılardan* başka Türk devletlerinde sancak beyi deyimi görülemiyor.

¹⁵⁰ Bu kelime destanlarda çok geçmektedir. Misal olarak şu sahifelere bk: Gökyay s. 18, 22, 24, 57, Ergin s. 112, 114, 104, "*beş akçeli ulûfeciler*" sözü de geçiyor ki (Ergin s. 203), bilhassa ulûfeciler kelimesi de başka Türk devletlerinde görülemiyor.

¹⁵¹ Alay maddesi, İslâm Ansiklopedisi, I, s. 294. Destanlardan birinde (Ergin s. 188): "*kara şaykalı "şapkalı" kâfir ibaresi de vardır*.

¹⁵² *Ağce kale* daima Sürmeli ile birlikte zikrediliyor (Gökyay s. 58, 109, Ergin s. 176, 238). Sürmeli, Gökçe Göl'ün güneyinde bir kale olup, XIV. yüzyılda Sürmari (Surb mari) adını taşıyordu. Fakat XV. yüzyılın başında artık Sürmeli olmuştur (F. Sümer, *Azerbaycan'ın türkleşmesine umumî bir bakış*, *Belleten*, sayı 83, s. 443 ve not 54). *Ağce kale*'nin Kanunî Süleyman Haleb'de kışlamakta iken *Fransa* kiralına gönderdiği mektubda 1549'da *Gürcistan*'dan fethedilen yerler arasında adı geçiyor (Feridun Bey, I, s. 606; yine bu fetih dolayısı ile *Peçevî*'de de kalenin adı zikrediliyor; tarih, İstanbul, 1283, I, s. 284). *Ağce kale* Sürmeli yakınında *Arpaçay*'ın *Aras*'a kavuştuğu yerde bulunuyordu (İskender Beg, II, s. 667, 688, 742, 1025; Kırzioğlu, 58-61).

¹⁵³ Gökyay s. 109, Ergin s. 238. Bu kale Tortum tarafında olsa gerektir. *Peçevî*

yer¹⁵⁴. Fakat bu yer adlarının, XVI. yüzyıldan önceki eserlerde görülmemesi tabii onların bu zamanlarda mevcut olmadıklarına kesin bir delil olamaz¹⁵⁵.

Elimizdeki destanların XV. yüzyılda yazılı bir halde bulundukları üzerinde hiç bir bilgimiz yoktur¹⁵⁶. Onlarda Ak-Koyunlu tesiri açıkça

(1, s. 284) 1549 da Gürcistan'dan alınan kaleler arasında iki akçe kaleden bahseder. Solakzade ise (Tarih, İstanbul, 1298, s. 513) bu seferde alınan 15 kaleden birinin de Akçe Hisar olduğunu söylüyor.

¹⁵⁴ Bu iki yer hakkında Kırzioğlu, s. 61-62, 80.

¹⁵⁵ Yine destanlarda "Ayğır gözler suyu" adı geçiyor (Ergin s. 113, 201). Bu çay Timur'un Zafernâmeleri'ndeki ایغیر وکوران yahut ایغیر وکرلان suyundan başkası olmayacaktır. Bunun ise bugünkü Engür suyunu ifade ettiği anlaşılıyor. Timur'un (802-1400) yılında Sevanit (سوانیت) kalesini alması üzerine Gürcü hâkimi Görgin (کرکین) suyunu geçerek tutsak olmaktan kurtulmuştu (Nizâm-i Şâmi, *Zafernâme*, s. 216; ondan naklen Ş. Ali Yezdi, *Zafernâme*, II, s. 247). Bir de Kars'ın kuzeyinde ve Çıldır gölünün az güney batısında küçük bir Aygır (Aighir) gölü vardır (H. Kiepert, *Nouvel carte générale des provinces asiatiques de l'empire ottoman*, Berlin, 1884).

Karadeniz kıyısında Arşun oğlu Direk Tekür'un elinde olduğu söylenen دوزمرد adlı kalenin yeri tâyin edilemiyor. Hasan Beg Rumlu'da (s. 353, 354), baş şehri کوری olan Gürcü kralı لوسان'ın ülkesinde bulunan مزروت adlı yüksek bir kalenin adı geçiyor.

¹⁵⁶ Topkapı sarayında Yazıcıoğlu Ali'nin *Tarih-i âl-i Selçuk* adlı eserinin başındaki boş yapraklara yazılmış bir metinde bilindiği gibi, Dede Korkut destanları kahramanları ad ve sanları ile sayılmakta ve hattâ kahramanlara ait destanlardaki bazı sözler de bulunmaktadır. Bu hususlar metinde elimizdeki destanların söz konusu edildiğini açık ve kesin bir şekilde göstermektedir. Bazı tetkikçiler (O. Şaik Gökyay, Dede Korkut, XL; A. S. Erzi, *Ak-Koyunlu ve Karakoyunlu tarihi hakkında araştırmalar*, Belleten, sayı 70, s. 191-192; M. Ergin, Dede Korkut kitabı s. 38), bu metinde geçen Emir Süleyman adının Yıldırım Bayezid'in bu addaki oğlu ve halefi Emir Süleyman'ı ifade ettiğini sanmışlardır. Lâkin metindeki Emir Süleyman, destan kahramanlarından bazıları gibi bir benzetme için zikredilmiştir. Yani metinde öğülen kimsenin, Emir Süleyman gibi uğurlu olduğu söylenmektedir (metin için, *Tarih-i âl-i Selçuk*, Revan köşkü ktp. nr. 1390, baş tarafa, st. 6-10; R. N. Edgüer, *Oğuz destanından bir parça*, Türk tarih, arkeologya ve etnoğrafya dergisi, II, s. 243-249; Gökyay, s. 121, st. 11, 18). Nasıl ki yine öğülen kimse hakkında, Dede Korkut biligli, Salur Kazan saadetli, Bayındır Han devletli denilmektedir (gösterilen yerler). Şu izahat ile metindeki Emir Süleyman adının bu addaki Osmanlı hükümdarını ifade etse bile, metnin, onun zamanında yazılmış olduğunu göstermediği iyice anlaşılıyor. Metindeki Emir Süleyman'ın bu addaki Osmanlı hükümdarı olduğu hususuna gelince, bundan da şüphe edilebilirdi, Çünkü, öğülen şahsın uğuru herhalde dirayetsizliği ve sefahatı yüzünden, fetret devrinin açılmasına sebep olarak, bütün hükümdarlık hayatı kardeşleri ile savaşarak geçmiş ve en sonunda da Bizans'a kaçarken öldürülmüş bir hükümdarına benzetilmezdi. Üstelik bu Emir Süleyman, Enverî'nin *Düsturnâme*'sinde ki (Mükrimin Halil yay. İstanbul, 1928, s. 75-76) bir rivayette bahsedilen, Osmanlı hânedanının *Türkistan*'daki atalarından birisini ifade etmektedir.

İşte bu hususlardan ötürü biz, vaktiyle destanların yazıldığı tarihi tâyin etmek bakımından bu ada bir değer vermemiştik. Metinde, öğülen ve kendisine iyi dileklerde bulunan yani dua edilen zat, Otman Oğlu'dur (metin str. 14 son kelime). Bu Otman oğluna ait ögmeler arasında: "Ulu Sultan butağı, Gazi Han'ın torunu" sözleri de vardır. Bu

görülebilir¹⁵⁷. Destanlarda *Oğuzlar*'ın hükümdarı gibi görünen Bayındır Han'ın bunlara, *Bayındır* boyundan olduklarından, kendilerini Oğuz Han oğlu Bayındır'ın torunları sayan, Ak-koyunlu hânedanına yaranmak için sonradan katılması ihtimali var olmakla beraber bu hususta

Otman oğlu'nun *Osmanlı* hânedanından bir kimse olduğundan belki şüphe edilmez ise de kim olduğunu bilmek maalesef mümkün olmuyor.

Dede Korkut kitabındaki sonradan yazıldığı apaçık bir şekilde anlaşılan *Osmanlı* hânedanı ile ilgili olan kayıt, bilindiği gibi, Yazıcıoğlu'nun *Tarih-i Âl-i Selçuk*'unda da aynen vardır (s. 26). Bu kaydın destandan Yazıcıoğlu'nun kitabına geçmiş olmasının anlaşılması, destanların XV. yüzyılın birinci yarısından önceleri yazılmış olduğu hakkında kuvvetli bir delil olabilirdi. Lâkin bu kaydın Yazıcıoğlu'ndan alınarak destanın başına yazıldığı anlaşıyor. Çünkü, Dede Korkut, destanlarda bu sıfatla (yani Dede) olarak zikredilir. Halbuki kayıta bu ad Korkut Ata'dır. Destanlarda Dede Korkut'un hangi boydan olduğu söylenmiyor. Halbuki kayıta onun Bayat boyundan olduğu bildiriliyor. Korkut Ata şekli ilk defa olarak *Reşidüddin* Oğuznâmesi'nde görülür ve yine onun Bayat boyundan olduğu da yalnız burada söylenir. Yazıcıoğlu, *Reşidüddin*'in eserini biliyordu ve hattâ bu eserin Oğuz ensabına ait olan bölümünü türkçeye çevirmişti. Böylece bu müellif için, Oğuzlar'ın bu kerâmet ıssı olan Korkut Atasına âhir zamanda hanlığın yeniden *Kayı*'ya ait olacağı sözünü isnat etmesi güç bir iş değildi. En son olarak, yukarıdaki kaydın Yazıcıoğlu'nun içinde, Dede Korkut kitabında ise destanlar ile ilgili olmayan, eserin baş tarafındaki sonradan eklenmiş kısımda bulunduğunu da söyleyelim.

¹⁵⁷ Rossi, destanlardaki *Kanturalı*'nın *Ak-koyunlu* beylerinden Tur Ali Beg'i ifade ettiği fikrini ileri sürmüş (*Il Kitab-ı Dede Korkut*, 1952, Vatikan, s. 33, 63) ve bu fikri de bazı tetkikçiler tarafından kabul edilmişti (Pertev Naili Boratav, *Dede Korkut hikâyelerindeki tarihî olaylar ve kitabın telif tarihi*, *Türkiyat mecmuası*, XIII, s. 33 ve not 3; M. Ergin, *Dede Korkut kitabı*, Giriş, s. 56).

Fakat şu hususlardan ötürü biz böyle bir birleştirmenin mümkün olamayacağını sanıyoruz:

1— Destanlarda Azerbaycan, Doğu Anadolu veya Türkiye'nin her hangi bir yerinde yaşamış hükümdar, emir, kahraman ve ilh.. gibi tarihî şahsiyetlerden hiç birisinin adı, açık ve seçik olarak geçmemektedir. Bununla ilgili olarak destanlarda tek bir misal bulmak mümkün değildir.

2— Esasen *Ak-koyunlular*'ın, XIV. yüzyılda Trabzon-Rum İmparatorluğu ile münasebetleri hakkında hâtıraları mevcut olup, bu da XV. yüzyılın ikinci yarısında *Ak-koyunlu* râvilerine dayanılarak yazılmış, resmî *Ak-koyunlu* tarihi *Kitab-ı Diyârbekriyye* vasıtasıyla bizce bilinmektedir. Bu hâtıra ise Duharlı boybeyisi Yusuf Beg'in *Trabzon-Rum* ordusu tarafından yenilip öldürülmesi, boy ve çoluk-çocuğunun tutsak edilmesi sebebiyle Kutlu Beg'in Trabzon tekfurunun üzerine yürüyerek onu bozguna uğratarak, Duharlılar'ı kurtardığı ve tekfurun kızını tutsak ettiğinden ibarettir (*Diyârbekriyye*, yap. 6a-b; A. S. Erzi, aynı yazı, s. 190-191). Bu hâtıranın da oldukça destanlaşmış olduğu görülüyor; şöyle ki Kutlu Beg 1352'de Trabzon-Rum İmparatoru III. Aleksios'un kız kardeşi ile evlenmiş ve 1365'de kayınbiraderini Trabzon'da ziyaret etmişti (Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris, 1820, XXI, s. 486-487; M. H. Yinanç, *Ak-koyunlular* md., I. A., I, s. 254; A. S. Erzi, aynı yazı, s. 188-190). Kısaca, *Ak-koyunlular*'ın XIV. yüzyıldaki Trabzon-Rum İmparatorluğu ile olan münasebetlerine ait hâtırası vardır ve bu hâtıra, anlaşıldığı gibi, *Kanturalı* destanından her bakımdan ayrıdır (A. S. Erzi de aynı yazı, 187-192- bu bakımdan Rossi'nin fikrinin doğru olamayacağını söylemişti). *Diyârbekriyye*'de (6b) Tur Ali Beg'in babasının adı *Pehlivan Beg*'dir. Bizim *Kanturalı*'nınki ise, *Kanlı Köca*'dır. Görüldüğü üzere Trabzon İmparatorunun kız kardeşi ile evlenen Tur Ali Beg değil onun oğlu Kutlu Beg'dir.

M. A. Köymen, F. R. Unat, Ankara, 1957, s. 821, faksimile yay. F. Teaschmer, I
İstanbul, 1933, s. 182, 240; ondan aktarma Neşri, *Cihanname*, T. T. K., yayımlayanlar

mektedir¹⁵⁹. Ak-koyunlular'ın sancağı da *ak renkli* idi¹⁶⁰. Fakat diğer bazı *Türk* devletlerinin sancaklarının da *ak* renkte olduğunu biliyoruz¹⁶¹. Bütün bunlarla beraber resmî tarihlerinde bu destanlardan bahsedilmesine ve bunların kahramanlarının adları geçmemesine rağmen, kavmî şuura sahip olduklarını, *türkçe*'ye değer verdiklerini pek iyi bildiğimiz Ak-koyunlu hânedanının¹⁶², bu destanların yayılmasında ve daha çok tanınmasında âmil oldukları şüphesizdir.

Bilindiği üzere, destanlar: "*Hanım hey*" hitabı ile başlamakta ve hitab edilen hana *yöm* (iyi dileklerde bulunma, dua) verilerek sona ermektedir. Bu husus destanlar'ın bir hana anlatılırken yazılmış olduğu kanaatini

Leipzig, 1951, s. 212; *Tevârih-i âl-i Osman*, Millet ktp., nr. 2080, yap. 150b), bu ailenin Bayındır Han soyundan olduğunu yazmışlardır. *Ak-koyunlu* ailesi ve devleti İran müverrihlerince de Bayındır Han' a nisbet edilmiştir (Yahya Kazvinî, *Lubb ut-tevârih*, Tahran, 1315 s. 291; *Gaffarî*, *Cihan ârâ*, Veliyuddin Efendi ktp, 2397, yap. 161 b; Şeref Han, *Şerefnâme*, Kahire, 1930, s. 218; İskender Beg, *Tarih-i Âlem arâ-yi Abbasi*, I, s. 22, 29, 125, 11, s. 723, 804). *Ak-koyunlu* hânedan âzasının, XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşayanlarından bazı şehzadeler'in Bayındır adını taşıdıkları görülüyor ki, bunlardan en ünlüsü Sultan Yakub'un beylerbeyisi Bayındır Beg'idi. Bazı *Kürt* beyleri ve bey oğulları Ak-koyunlu hânedanının tesiri ile Bayındır adını taşımışlardır (Şeref Han, *Şerefnâme*, Kahire, 1930, s. 140, 250). *Safevî* devrinde de İran'da bu adda bazı emirler görülmektedir (meselâ, Bayındır Han *Tâliş*, *Âlem ârâ*, I, 112, Bayındır Beg *Düzmarî*, II, s. 1071).

¹⁵⁹ Ergin, s. 121, 240, 241.

¹⁶⁰ Diyârbekriyye; Celâlüddin Devvanî, *Arznâme*, Millî tettebbular mecmuası, sayı V, s. 298. Uzun Hasan Beg'in, üzerinde Bayındır damgası da bulunan *ak sancağı* Topkapı sarayı müzesinde olup (fotoğrafi için bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri*, T. T. K., İstanbul, 1937, 49. fotoğraf), bu bayrak *Otlukbeli* savaşında elde edilmişti (*İdris-i Bidlisî*, Heşt-Bihişt, Nurosmaniye ktp., nr. 3209, yap. 466 a).

¹⁶¹ İlhanlılar'ın sancakları *ak* renkte olduğu gibi, Fâtih'in ve haleflerinin desancakları bu renkte yani akidi (F. Köprülü, *Bayrak* maddesi, İ. A. II, s. 413, 416, 417). Hattâ öteki Türk devletlerinin de *ak* renkte bayrak kullanmış olduklarını görüyoruz (aynı yazı, s. 413, 414, 415). Esasen *ak* ve *al* renkleri Türkler'in millî renkleri olduğu için bayraklarının en çok bu renklerde olması gerekirdi. Yalnız Selçuklular, Harizmşahlar ve Gazneliler devletlerinde hükümdar bayraklarının *kara* renkte olduğu görülüyor ki (aynı yazı, s. 406, 409) bu, Abbasîler'in âlâmetinin *kara* olmasından ve bundan dolayı aynı rengin *sünniliğin* de âlâmeti sayılmasından ileri gelmekte idi. Halbuki, *Türkler kara* renkten nefret ederlerdi. Bu renk onlarca uğursuzluk, başarısızlık, zillet, mahkûmiyet ve felâketin âlâmeti idi.

¹⁶² Hasan Beg'in bazan *türkçe* şiirler söylediği müverrihi Ebû Bekr-i Tahranî'nin eserinden ve Abdulbaki Nihavendî'nin bir kaydından (*Meâsir-i Rahimî*, Biblioteka İndika yayınlarından, Kalkutta, 1924, I, s. 37) anlaşılıyor. Hasan Beg, Âşık Paşa'nın, ünlü *Garibnâmesi*'ni okumuş ve hattâ Cihanşah ile mücadelesinin neticesini anlamak için bu kitaptan fala bakmıştı (Diyârbekriyye, yap. 156*). O, rakibi *Karakoyunlu* hükümdarı Cihanşah'ı yenip İran'a hâkim olduktan sonra Kur'an-ı Kerim'i *türkçe*ye çevirtip katında okutduğu gibi, bir çok eserleri de *türkçe*ye çevirtmişti. (Lâri, *Mir'at-ul edvar*, Nurosmaniye ktp. nr. 3156, yap. 490 a; M. H. Yinanç, *Ak-koyunlular*, İ. A., I, s. 260). İkinci halefi Yakub Beg'de *farsça* olduğu gibi *türkçe* şiirler de söylemekte idi. Bu hükümdarın adına da bazı *türkçe* eserler yazılmıştır (F. Köprülü, *Âzerî* maddesi, II, s. 131-132).

veriyor¹⁶³. Bunu doğrulayan bir delil de anlatanın bir *ozan* olduğunun anlaşılmasıdır. Meselâ, *Deli Dumrul destanı*'nın sonlarında şöyle bir ifade vardır: "*Dedem Korkut gelüben boy boyladı soy soyladı. Bu boy Deli Dumrul'un olsun menden sonra alp ozanlar söylesin alını açık cömerd erenler dinlesin didi*"¹⁶⁴. Esasen, destanlarda Dede Korkut'un umumiyetle kahramanların ozanı gibi gösterilmesi ve bunların düzülme yani meydana getirilmesinin Dede Korkut'a atfedilmesi de ozanların işi olsa gerektir. Böylece destanlar Dede Korkut'un adıyla tanınmışlardır. Halbuki Reşidüddin *Oğuznâme*'nde, Korkut Ata, yabguların iş bilir, sözleri saygı ile yerine getirilen müşaviri olarak tanıtıldığı gibi, yine orada onun kerâmetler sahibi bir kimse olduğu da belirtilir. Mamafih bizim destanların bazılarında, onu bu vasfı ile (yani iş başarıcı ve velâyet ıssı bir şahıs olarak) sahnede görüyoruz.

2— Destan Kahramanlarının Yaşadıkları Yer ve Zaman:

Destanlardaki, bilhassa yer adlarından çoğu, okuyucuya ilk bakışta belki de kahramanların *Âzerbaycan*'da ve *Doğu Anadolu*'nun uc yörelerinde yaşamış oldukları fikrini verebilir. Şüphesiz, kahramanlar hayalî olsalar bile -ki biz bunu kabul edemiyoruz¹⁶⁵- bunların mensup oldukları *Oğuz eli*, hakkında aynı şeyi düşünmek mümkün değildir. Destanlara göre *Oğuz eli*'nin başlıca vasıfları şunlardır:

a— *Tam göçebe.*

b— *İç Oğuz ve Dış Oğuz olmak üzere iki küme halinde yaşamakta, yahut Uçok-Bozok adları ile iki kola ayrılmaktadır.*

c— *Oğuz eli'nin bir ülkesi vardır; fakat orada toplu olarak göçüp konmamakta veya yine hep beraber yaylağa ve kışlağa gidip gelmemektedir. Her boy veya bey kendisine ait bir yurtda oturmakta, oradaki dağ veya dağlarda yaylamakta, çay ve ırmak kıyılarında da kışlamaktadır.*

ç— *Oğuz eli siyasi bir düzene sahiptir ve eli feodal bir aristokrasi idare etmektedir.*

d— *Oğuz eli koyun etinden başka at ve deve eti de yemekte, kırmızı içmektedir*¹⁶⁶.

¹⁶³ Her halde bu han sözü muayyen bir şahsı ifade ediyor.

¹⁶⁴ Gökay s. 64, Ergin s. 184.

¹⁶⁵ Uydurma yahut hayalî destan kahramanları yaratmak ancak şair ve ediblerin daha umumî bir ifade ile şahısların işi olabilir ki, eski zamanlarda bilhassa doğu ülkelerinde böyle yaygın bir gelenek de yoktu. Hazret-i Ali, Seyit Battal Gazi, Horasanlı Ebû Müslim, Danişmend Gazi, Beybars (Mısır'daki Türk Memlûk sultanlarının dördüncüsü) Koroğlu, Genç Osman, bilindiği üzere tarihî şahsiyetler olup, zamanla destan kahramanları da olmuşlardır. Bizim destan kahramanlarının yaşamış şahsiyetler olduğunu bilmiyorsak bu, *Oğuz eli* hakkındaki bilgimizin acınacak derecede az olmasından ileri geliyor (bk. X. Yüzyılda Oğuzlar). IX-XI. yüzyıllardaki Türk âlemine ait millî tarihî kaynaklardan mahrumuz. Bu hususta ancak yabancı eserlerdeki bilgiler ile iktifaya mecburuz ki, bunlar da pek az, pek umumî, çoğu tasvirî mahiyette ve müphem haberlerdir.

¹⁶⁶ Aşağıda *Oğuz eli*'ne ait bütün bu hususiyetler birer, birer söz konusu edilecektir.

Âzerbaycan ve hattâ *Doğu Anadolu*'nun etnoğrafya ve tarihi hakkındaki bilgilerimiz bize adı geçen yerlerde, böyle bir *Oğuz eli*'nin yaşamış olduğunu kabul etmeğe imkân vermiyor. Yani adı geçen bölgelerin tarihinde bu oğuz eline bir yer verilemediği gibi, bu *Oğuz eli* ile oralarda yaşadığını tarihçe bildiğimiz her hangi bir *Türk* devlet ve teşekkülü arasında, etnik husus dışta kalmak üzere, yakın bir münasebetin varlığı görülemiyor.

Bilindiği üzere, *Âzerbaycan* ve *Doğu Anadolu* Selçuklu hânedanı idaresindeki *Oğuzlar* tarafından XI. yüzyılın ikinci yarısında fethedildi¹⁶⁷. *Oğuzlar*, Selçuklular'ın başlığı altında *İran*'a girdiklerinde, Gazneli müverrihleri onları *Türkmen* adıyla anmışlardır¹⁶⁸. Bununla beraber bu zamanlarda *Oğuzlar*'dan kendi el adları ile de (Guzz=Oğuz) bahsedilmiştir. *Oğuzlar*, Tuğrul Beg'in idaresinde Orta ve Batı *İran ile Irak*'a geldikleri, *Anadolu*'ya akınlar yapmağa başladıkları yıllarda kendilerine umumiyetle *Oğuz* denildiğini görüyoruz. Alp Arslan devrinde de umumiyetle (1063-1072) bu adla anıldılar. Fakat bu hükümdarın halefi Melikşah (1072-1092) zamanından itibaren, Yakın Doğu ülkelerinde'de *Türkmen*, *Oğuz*'un yerini almış ve *Oğuzlar* artık yalnız bu ad ile anılmış ve bu, yüzyıllar boyunca böylece sürüp gitmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁷ *Âzerbaycan ve Doğu Anadolu*'nun fethi için şu eserlere bk: M. H. Yinanç, *Türkiye tarihi, Selçuklular devri I—Anadolunun fethi* (İstanbul Üniversitesi yayınlarından) İstanbul, 1944; *Kisrevî, Şehriyârân-ı gumnam*, Tahran, 1308, II, s. 57-64; 73-82, 95-100, 111, s. 43-46, 48-49, 50-51, 55, 60-61, 62; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu imparatorluğu*, İstanbul, 1953 (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından) s. 9-12, 45-59 101-112 113-117; Z. V. Toğan, *Âzerbaycan maddesi*, İslâm Ansiklopedisi, II, s. 93 ve devamı.

¹⁶⁸ X. Yüzyılda *Oğuzlar*, s. 161-162.

¹⁶⁹ *Türkmen* adının Yakın Doğuda da daha Alp Arslan devrinden itibaren *Oğuz*'un yerini almaya başladığı görülüyor. Alp Arslan 456 (1064) yılında *Âzerbaycan*'daki *Merend* şehrinde iken katına Rumlar ile çok savaşmış olan *Türkmen* beylerinden Tuğ Değın (Tuğ-Ti-gin) gelerek *Anadolu*'nun durumunu bildirip onu bu ülke üzerine yürümeye teşvik etmişti. Tuğ-Değın'ın yanında kendi boyundan kalabalık bir halk vardı (İbn ul Esir, Mısır, 1301, X, s. 15). Aynı yılda, Han oğlu (ابن خان) buyruğunda bulunan *Oğuzlar*'dan da *Türkmen* adıyla bahsediliyor (Kemaleddin İbn ul-Adîm, *Zubdet ul-Haleb min tarih-i Haleb*, Sâmi Dehhan yay., Dimaşk, 1951, s. 296, 297).

463 (1071) yılında *Suriye*'ye gelerek *Remle*, *Kudüs* şehirlerini alan ve *Şam*'ı kuşatan Uvak (Ufak?) oğlu Atsız'ın *Oğuz Türkleri*'nin başbuğu olduğu söyleniyor (İbn ul Kalanisi, Amedroz yay., Beyrut, 1908, s. 98; Sıbt İbn ul-Cevzî, *Mir'at uz zaman*, Türk İslâm eserleri müzesi ktp., nr. 2135 b, nr. 2141, 110 b). Üç yıl sonraki olaylar arasında, Atsız'dan *Türkmanî* (yani *Türkmen*) nisbesi ile bahsediliyor ve bundan sonra kendisi daima bu nisbe ile anılıyor (Sıbt İbn ul-Cevzî, aynı eser., nr., 2135, 22 b, 23a, nr. 2141, 131b).

Bunun gibi, ünlü kumandanlardan Bekçioğlu Afşin'in buyruğundaki *Türkler*'e ilk önce *Guzz* (*Oğuz*), az sonra da *Türkmen* denilmiştir (Sıbt İbn ul-Cevzî, aynı eser, nr. 2134, 253a, 2135, yap. 39 b). Bazan her iki adın da bir arada kullanıldığı görülüyor. Meselâ 471 (1078) yılında Selçuklu Tutuş'a yardım etmek için *Horasan*'dan *Suriye* taraflarına gelen beylerden birisinin -ki ona *Türkman et-Turki* deniliyor- buyruğundaki *Türkler* hem *Guzz* hem de *Türkmen* adıyla zikrolunmuşlardır (İbn ul-Adîm, aynı eser, II, s. 61, 63).

Destanlarda *Türkmen* adı iki defa geçiyorsa da bu ad *Oğuz eli*'ni ifade etmemektedir ¹⁷⁰.

Türkmenler *Âzerbaycan*'da bilhassa *Erran* ve *Muğan* bozkırlarında yaşadılar. Onların siyasî hiç bir düzenleri yoktu; ilk önce *Selçuklu* meliklerinin sonra da çoğu veya hepsi kapıkulu (mamlûk) zümresinden olan *Selçuklu* vâlilerinin idaresine bağlı kaldılar.

Onlar *Selçuklu* hükümdar ve vâlilerinin *Gürcüler* ile yaptıkları savaşlara daima katılmışlardır. *Moğollar*'ın *Horasan*'ı almaları üzerine oralandaki *Türkmenler*'den pek çokları da *Âzerbaycan*'a geldiler. Bu suretle *Âzerbaycan*'daki *Türkmen* nüfusu arttı. Fakat *Moğollar*'ın buraya gelmeleri *Türkmenler*'in çok sevdikleri bu ülkeyi bırakıp *Türkiye*'ye gitmelerine sebep oldu. *Moğol* yıldızının kuvvetle parladığı yüzyıl içinde (1235-1335) *Âzerbaycan*'da *Türkmenler*'in yaşadıklarına dâir herhangi bir bilginiz yoktur.

Doğu Anadolu'ya gelince, buraya gelen *Oğuzlar* da kısa bir müddet sonra *Türkmen* adı ile anıldılar. XII. yüzyılda bu bölge başlıca şu beyliklerin elinde idi: *Erzurum* ve çevresinde *Saltuklular*, *Erzincan* - *Kemah* yöresinde *Mengüçükler*, *Ahlat* da *Ermen Şahlar*, *Mardin* - *Diyarbakir* bölgelerinde de *Artuklular*. Bunlardan en sonuncuların yani *Artuklular*'ın

Gürcü kaynakları da *Âzerbaycan*'ı fetheden ve *Gürcistan*'a akınlar yapan *Türkler*'i bu adla (yani *Türk*) anıyorlar. Onlarda 1121 yılından itibaren *Türkmenler*'den bahsediliyor. (M. Brosset, *Histoire de la Georgie*, Petersbourg, 1849, s. 343, 346, 364, 365 495 ve sonraki sahifeler).

¹⁷⁰ Kan Turalı destanında, destan kahramanı Kan Turalı, kendisini evermek isteyen babası Kanlı Koca'ya: "baba gün meni evereyim dersin mana lâıyk kız nice olur?.. Baba men yerimden turmadın ol turmuş ola. Men Kara koç atıma binmedin ol binmiş ola Men Kanlı Kâfir eline varmadın ol varmış ola mana baş getirmiş ola" sözlerini söylemiş babası da: "oğul sen kız istemezmişsin, bir cilasın bahadır istermişsin, onun arkasında yiyesin, içesin, hoş geçesin" demişti. Bunun üzerine Kan Turalı: "beli canum baba eyle isterim pes varasın bir cici bici *Türkmen* kızını alasın". cevabını veriyor (Gökyay, s. 64-65, *Türkmen* sözünün bulunduğu sahife 65, st. 6; Ergin, s. 185, st. 10) Diğeri ise kahramanlardan Beğil oğlu Emren'in meydan okuması üzerine kâfirlerden birisinin söylediği "*Oğuz'un arsız *Türkmen*'in delisine benzer*" sözüdür (Gökyay, s. 96, st. 14, Ergin, s. 223, st. 5). Bu cümlelerde görüldüğü üzere, *Türkmen* adı, *Oğuzlar*'dan ayrı bir kavmi veya onlardan farklı bir topluluğu ifade etmektedir. Acaba, destanlarda bu kelime ile hangi el veya topluluk kastedilmiştir? Bilindiği üzere, Destanlar, *Oğuzlar*'ın *İslâmlığı* kabul etmeleri ile ilgili olarak *Türkmen* adını taşıyan torunları arasında meydana geldi ve onlar arasında yazıldı Bu hususu gözönüne alarak, "*Oğuz'un arsız *Türkmen*'in delisine benzer*" sözünün, atalar ile torunlar arasındaki davranış farkını göstermek için söylenmiş olduğu yani burada *Türkmen*'in destanların yaşadığı *Türkmenleri* ifade ettiği ileri sürülebilir ise de, birincisi için aynı şeyi söylemek pek mümkün olmasa gerek. Çünkü, burada cümlelerin anlamı *Türkmen*'in, *Oğuzlar*'a çağdaş bir el veya topluluğu ifade ettiğini açıkça gösteriyor. Kahraman'ın babasının evermesinden bahsettiği *Türkmen* kızı, haiz olduğu vasıfları ile (yani allı pullu, narin ve nâzik) yerleşik hayat yaşayan veya bu hayat ile yakından ilgili bir topluluğu temsil ediyor. Bu topluluk X. yüzyılda *Oğuzlar*'ın doğusunda başlıca Talas bölgesinde yaşayan *Müslüman Türkmenler* yahut *Oğuzlar*'ın *Müslümanlığı* kabul ederek *Türkmen* adını alan şehir ve köylerde yaşayan kardeşleri olabilir. Bununla beraber *Türkmen* adının hâtıralarda bu anlamı muhafaza ederek